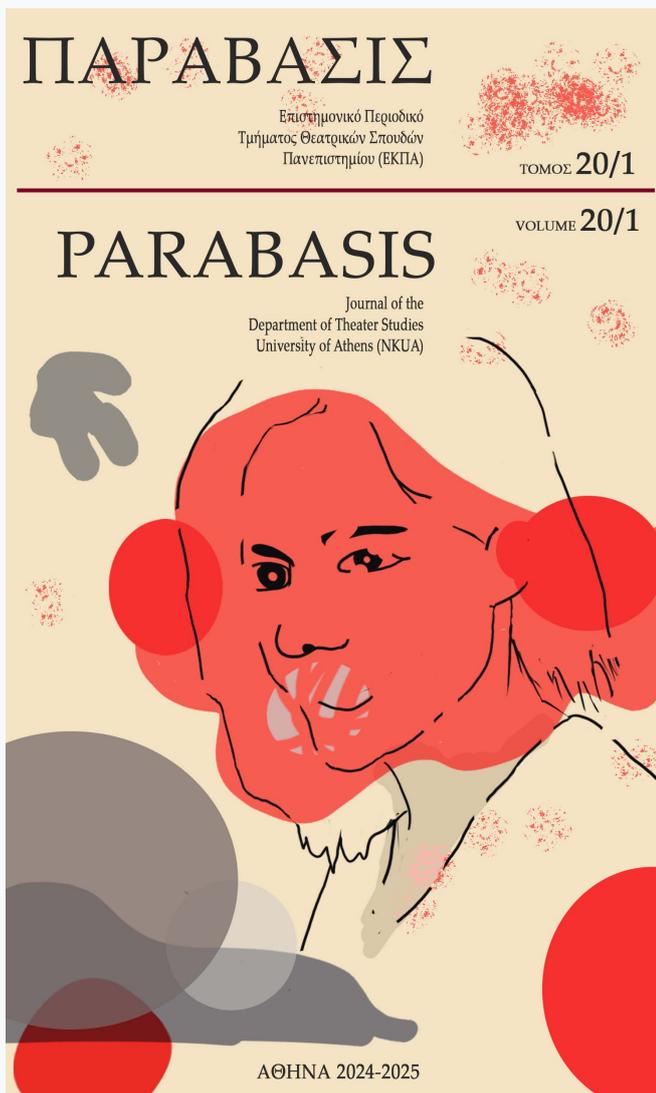

ΠΑΡΑΒΑΣΙΣ/PARABASIS

Vol 20, No 1 (2025)

Italian Theatre in the 21st Century (Special Issue)

«ΧΑΜΕΝΟΙ ΣΤΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ»: ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΙΣ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΚΑΙ
ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΕΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΟΥ
ΔΡΑΜΑΤΟΣ [LOST IN TRANSLATION.
RESEARCHING THE PUBLISHED AND NON-
PUBLISHED TRANSLATIONS OF ANCIENT GREEK
DRAMA]

*Kaiti Diamantakou, Evdokia Delipetrou, Manos
Damaskinos, Alexandros Cohen*

doi: [10.12681//.43346](https://doi.org/10.12681//.43346)

To cite this article:

Diamantakou, K., Delipetrou, E., Damaskinos, M., & Cohen, A. (2025). «ΧΑΜΕΝΟΙ ΣΤΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ»: ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΙΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΚΑΙ ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΕΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΟΥ ΔΡΑΜΑΤΟΣ [LOST IN TRANSLATION. RESEARCHING THE PUBLISHED AND NON-PUBLISHED TRANSLATIONS OF ANCIENT GREEK DRAMA]. *ΠΑΡΑΒΑΣΙΣ/PARABASIS*, 20(1), 567–590. <https://doi.org/10.12681//.43346>

ΚΑΙΤΗ ΔΙΑΜΑΝΤΑΚΟΥ – ΕΥΔΟΚΙΑ ΔΕΛΗΠΕΤΡΟΥ
ΜΑΝΟΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ – ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΟΕΝ

**«ΧΑΜΕΝΟΙ ΣΤΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ»:
ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΙΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ
ΚΑΙ ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΕΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΟΥ ΔΡΑΜΑΤΟΣ**

Εισαγωγικά: Το θεσμικό πλαίσιο και το ανθρώπινο δυναμικό μιας διπλής ερευνητικής διαδρομής

Από το προεπαναστατικό 1818, με την πρώτη παράσταση του *Φιλοκτήτη* από τον νεοσύστατο τότε ελληνικό ερασιτεχνικό θίασο της Οδησού στην πρώτη μετάφραση-διασκευή του σοφοκλείου έργου «εις τήν Γραικικήν [ὀμιλουμένην] Γλῶσσαν» από τον Νικόλαο Πίκκολο,¹ και, ακολούθως, από το απελεύθερο 1867 με την πρώτη παράσταση της *Αντιγόνης* στο Ωδείο Ηρώδου Αττικού, στην αρχαίζουσα μετάφραση του έργου από τον Αλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβή,² η ενδογλωσσική δια-χρονική μετάφραση του αρχαίου δράματος³ πληθύνεται και εξελίσσεται διαρκώς παρακολουθώντας, αποτυπώνοντας και ενίοτε πυροδοτώντας ευρύτερες γλωσσικές, κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές ρήξεις και εξελίξεις.⁴ Από τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα και μέχρι σήμερα, υπάρχει ένας πολύ μεγάλος και διαρκώς αυξανόμενος αριθμός μεταφρασμάτων⁵ αρχαίου (τραγικού, κωμικού και σατυρικού) δράματος, σε

¹ Ενδεικτικά: Δημήτρης Σπάθης, «Ο *Φιλοκτήτης* του Σοφοκλή διασκευασμένος από τον Νικόλαο Πίκκολο. Η πρώτη παρουσίαση αρχαίας τραγωδίας στο νεοελληνικό θέατρο», *Ο Ερασιστής* 15 (1978-1979), σ. 265-320, ιδίως 281-290.

² Ενδεικτικά: Ιωάννα Ρεμεδιάκη, *Οι μεταφράσεις της Αντιγόνης του Σοφοκλή στη νεοελληνική σκηνή (1850-2000)*, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών Ε.Κ.Π.Α., 2007, σ. 397-401, και της ίδιας, «Ο καιρός της Αντιγόνης. Οι πρώτες παραστάσεις της τραγωδίας του Σοφοκλή στη νεοελληνική σκηνή, ιδωμένες μέσα από τον τύπο της εποχής», *Ιωσήφ Βιβιλάκης (επιμ.), Στέφανος: τιμητική προσφορά στον Βάλτερ Πούχνερ*, ERGO, Αθήνα 2007, σ. 1031-1042.

³ «Intralingual intertemporal translation», όπως την όρισε η Hilla Karas, «Intralingual intertemporal translation as a relevant category in translation studies», *Target* 28:3 (2016), σ. 445-466.

⁴ Βάλτερ Πούχνερ, *Συνοχές και ρήγματα. Κριτική της θεατρικής ιστοριογραφίας*, Αθήνα 2005, σ. 109: «Το μεταφραστικό πάντως πρόβλημα είναι ίσως το πιο κεντρικό στο πλέγμα των προβληματισμών γύρω από την αναβίωση του αρχαίου θεάτρου».

⁵ Στη διάρκεια σύνταξης του άρθρου αλλά και στη διάρκεια της έρευνας όπως και στη βάση δεδομένων χρησιμοποιούμε τον όρο «μετάφρασμα» (μετάφραση του ουδέτερου ενικού της παθητικής μετοχής του λατινικού ρήματος *transfere*) ως μια συμπεριληπτική κατηγορία-ομπρέλα, που καλύπτει τους πολλούς και διαφορετικούς τρόπους μεταφοράς (και χαρακτηρισμού αυτού του τρόπου μεταφοράς) ενός κειμένου από τη γλώσσα-πηγή στη γλώσσα-στόχος (ακόμη και αν πρόκειται για διαφορετικά ιστορικά στρώματα της ίδιας γλώσσας), ανάλογα με τη στόχευση του ενεργούντος υποκειμένου-μεταφραστή, που απευθύνεται σε συγκεκριμένους αποδέκτες κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες. Χρήση που συναρτάται ως έναν βαθμό με την

πορεία παράλληλη με τη διαρκώς επίσης αυξανόμενη θεατρική χρήση του, σε εγχώριο και παγκόσμιο επίπεδο:⁶ μεταφράσματα τα οποία αποτυπώνουν ένα πολύ μεγάλο εύρος διαφορετικών γλωσσικών, μετρικών, υφολογικών και μορφολογικών προδιαγραφών, στοχεύσεων και χρήσεων, μεταφραστικών-πρακτικών ή/και μεταφρασεολογικών-θεωρητικών τάσεων, κοινωνικοπολιτικών, πολιτισμικών και, ειδικότερα, καλλιτεχνικών συμφραζομένων.

Εκτός όμως από τα δημοσιευμένα (στο πλαίσιο αυτοτελών εκδόσεων, θεατρικών προγραμμάτων ή θεατρικών/λογοτεχνικών περιοδικών) μεταφράσματα –ένας μεγάλος αριθμός των οποίων έχουν παιχθεί (και ‘δημοσιοποιηθεί’) μία ή περισσότερες φορές στο πλαίσιο ελληνικών θεατρικών παραγωγών σε διαφορετικές χρονικές στιγμές του ελεύθερου ελληνικού κράτους– υπάρχει ένας ορισμένος, αλλά καθόλου ευκαταφρόνητος, αριθμός μεταφρασμάτων τα οποία δεν έχουν δημοσιευθεί –με την έννοια της εκδοτικής, διά διαφορετικών διόδων, κοινοποίησής τους– μέχρι σήμερα, παρά το γεγονός ότι πολλά εξ αυτών υποστήριξαν σημαντικές παραστάσεις κατά την εποχή της συγγραφής τους και συχνά προέρχονται από την πένα διακεκριμένων καλλιτεχνών (κυρίως σκηνοθετών) ή λογοτεχνών, παλαιότερων και σύγχρονων. Η μη-έκδοση αυτών των μεταφρασμάτων οφείλεται σε ποικίλους, μεμονωμένους ή συνδυαστικούς, λόγους, που σχετίζονται με την προσωπική ιδεολογική-καλλιτεχνική στάση του ίδιου του μεταφραστικού υποκειμένου είτε σε μια συγκεκριμένη περίοδο της ζωής του είτε και μέχρι το τέλος της, με τις προτεραιότητες και τις επιθυμίες των κληρονόμων του σε περίπτωση που ο μεταφραστής/η μεταφράστρια δεν είναι εν ζωή, αλλά και με ποικίλους άλλους πρακτικούς και συγκυριακούς λόγους που δεν ευνόησαν τη δημοσίευση της μετάφρασης, είτε κατά την εποχή δημιουργίας της είτε στα επόμενα χρόνια.

Τη χαρτογράφηση και αποτύπωση του ευρέος αυτού πεδίου των δημοσιευμένων αλλά και αδημοσίευτων νεοελληνικών μεταφρασμάτων

αντίστοιχη θεωρητική χρήση του *translatum* στο πλαίσιο της Scope Theory (βλ. Christiane Nord, *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*, Routledge, London 2018). Κάτω από αυτή τη λέξη-ομπρέλα συσχετίζονται κείμενα που χαρακτηρίζονται περιεκτικώς ως: *μετάφραση, διασκευή, απόδοση, δραματουργική προσαρμογή, δραματουργική σύνθεση, ελεύθερη απόδοση, ελεύθερη διασκευή, ελεύθερη έμμετρη μετάφραση, έμμετρη απόδοση, έμμετρη μετάφραση, λογοτεχνική απόδοση, μεταγραφή, μετάφραση/σύγχρονη προσθήκη, ποιητική μετάφραση* κ.ά. Για το αίτημα της «ουσιαστικότερης κατανόησης και δικαιότερης αξιολόγησης των επιμέρους μεταφραστικών προσπαθειών», βλ. Βάλτερ Πούχνερ, «Για μια θεωρία της θεατρικής μετάφρασης. Σύγχρονες σκέψεις και τοποθετήσεις και η εφαρμογή τους στις μεταφράσεις του αρχαίου δράματος, ιδίως στα νεοελληνικά», στο *Δραματουργικές αναζητήσεις. Πέντε μελετήματα*, Αθήνα 1995, σ. 15-79, 23.

⁶ Βλ. την ευσύνοπτη επισκόπηση του πεδίου μέχρι τις αρχές της νέας χιλιετίας από τον Herman Altena, «Το θέατρο με τα αναρίθμητα πρόσωπα», Justina Gregory (επιστ. επιμ.), *Όψεις και θέματα της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας. 31 Εισαγωγικά δοκίμια* (μτφ. Μ. Καίσαρ – Ο. Μπεζαντάκου – Γ. Φιλίππου, επιμ.: Δ. Ι. Ιακώβ), Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 2010, σ. 660-683. Για την επισκόπηση του ελληνικού μεταφραστικού πεδίου σε ό,τι αφορά τις παραστάσεις αρχαίου δράματος μέχρι τις αρχές της νέας χιλιετίας βλ. Έλσα Ανδριανού, «Η “λέξις” των Επιδαυρίων. Μεταφραστικές εκδοχές», στο: Κώστας Γεωργουσόπουλος – Σάββας Γώγος – Ομάδα θεατρολόγων (επιμ.), *Επίδαυρος. Το αρχαίο θέατρο, οι παραστάσεις*, Εκδόσεις Μίλητος, Αθήνα 2002, σ. 141-155.

επιχειρούν να καλύψουν δύο αλληλοσυμπληρούμενα, χρηματοδοτούμενα ερευνητικά προγράμματα που δρομολογήθηκαν, ολοκληρώθηκαν εν μέρει χρηματο-οικονομικά αλλά συνεχίζουν να λειτουργούν θεσμικά και ουσιαστικά (υποστηριζόμενα προς το παρόν από τον προϋπολογισμό του Τ.Θ.Σ.) στο πλαίσιο του Εργαστηρίου Αρχαίου Δράματος και Θεατρολογικής Έρευνας (Ε.ΑΡ.ΔΡΑ.Θ.Ε.),⁷ με επιστημονική υπεύθυνη τη διευθύντρια του Εργαστηρίου και καθηγήτρια του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ Καίτη Διαμαντάκου, αναπληρωτή επιστημονικό υπεύθυνο τον καθηγητή του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ και αναπληρωτή Διευθυντή –μέχρι πρόσφατα– του Ε.ΑΡ.ΔΡΑ.Θ.Ε. Γρηγόρη Ιωαννίδη και με συμμετέχοντα μέλη της βασικής ερευνητικής ομάδας τη συν-συγγράφουσα και τους συν-συγγράφοντες του παρόντος άρθρου: τη διδάκτορα Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ Ευδοκία Δεληπέτρου, τον υποψήφιο διδάκτορα Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ Εμμανουήλ (Μάνο) Δαμασκηνό και τον ΜΑ σκηνοθέτη-μεταφραστή και φοιτητή (τότε, αλλά τώρα απόφοιτο του Τμήματος και φοιτητή του ΠΜΣ) του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ Αλέξανδρο Κοέν. Πρόκειται για το επιστημονικό έργο «Μεταφράσεις Αρχαίου Δράματος στη Νέα Χιλιετία»,⁸ το οποίο είχε εγκριθεί κατόπιν της μεταφοράς ταμειακού υπολοίπου από προηγούμενο ερευνητικό πρόγραμμα του Εργαστηρίου, και για το επιστημονικό έργο «Αδημοσίευτες μεταφράσεις αρχαίου δράματος: Εντοπισμός – Καταγραφή – Συγκέντρωση – Αξιολόγηση»,⁹ το οποίο εγκρίθηκε στο πλαίσιο της Δράσης για την Αξιοποίηση Καταπιστεύματος Κων/νου Α. Τσαγκαδά «Έρευνα στις μετακλασικές σπουδές».¹⁰

Στην όλη ερευνητική συζήτηση και δρομολόγηση των έργων καθοριστικές ήταν η θεωρητική και τεχνολογική υποστήριξη της μεταφρασεολόγου και εξειδικευμένης στις Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Σπουδές καθηγήτριας του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ Τιτίκας Δημητρούλια, η επιστημονική και θεατρολογική υποστήριξη του καθηγητή στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών και – μέχρι πρόσφατα– αναπληρωτή Διευθυντή του Ε.ΑΡ.ΔΡΑ.Θ.Ε. Γρηγόρη Ιωαννίδη, που έχει επισταμένως ασχοληθεί με την εφαρμογή των Βάσεων Δεδομένων στη μακροσκοπική έρευνα και ανάλυση του θεατρικού ρεπερτορίου,¹¹ και ο επιστημονικός εξοπλισμός ως προς την ιστορία της μεταφραστικής και σκηνικής πρόσληψης του αρχαίου δράματος Ιωάννας Ρεμεδιάκη, λέκτορα του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ και μέλους του επιστημονικού Προσωπικού του Ε.ΑΡ.ΔΡΑ.Θ.Ε. Πέραν του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ, πολύ σημαντική υπήρξε σε διαφορετικά στάδια διαμόρφωσης και λειτουργίας της Βάσης Δεδομένων η έμπειρη καθοδήγηση του αναπληρωτή καθηγητή του Τμήματος Ψηφιακών Συστημάτων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου Βασίλη Πουλόπουλου· η συμβουλευτική υποστήριξη εκ μέρους του Βασίλη Λινάρδου, Διευθυντή Τεχνητής Νοημοσύνης στην Archeiothiki SA, των Αλέξανδρου Μόλχο

⁷ <https://ancientdramalab.theatre.uoa.gr/EL/>

⁸ Κ.Ε. 19977. Έναρξη: 7/6/2023 - Λήξη: αόριστη, ακρωνύμιο: Πρωτεύς 21 – Proteus 21

⁹ Κ.Ε. 20201. Διάρκεια: 1/9/2023 έως 31/12/2024, ακρωνύμιο: Πλούτος 21 – Plutus 21

¹⁰ Βλ. το πεδίο «Έρευνα» στην ιστοσελίδα του Ε.ΑΡ.ΔΡΑ.Θ.Ε.: <https://ancientdramalab.theatre.uoa.gr/el/ereyna/>

¹¹ Βλ. Γρηγόρης Ιωαννίδης, *Από την Πληροφορία στη Γνώση: Η εφαρμογή των βάσεων δεδομένων στη μακροσκοπική έρευνα και ανάλυση του θεατρικού ρεπερτορίου*, Ηρόδοτος, Αθήνα, 2018.

και Αλέξανδρου Τσιώκου της εταιρείας ELiDOC Systems & Services. Ως προς τη συλλογή ερευνητικού υλικού, κυρίως σε ό,τι αφορά τις αδημοσίευτες μέχρι σήμερα μεταφράσεις, σημαντική ήταν η υποστήριξη (σε πληροφορίες και/ή κείμενα και/ή παραχώρηση άδειας δημοσίευσης και χρήσης) από πολλά πρόσωπα κατά περίπτωση. Ευχαριστούμε θερμά όλους/όλες τους/τις παραπάνω συντελεστές για τη βοήθεια και τη γενναιόδωρη διάθεση του χρόνου τους.

Δεδομένου ότι ένας πολύ μεγάλος αριθμός (δημοσιευμένων και αδημοσίευτων) μεταφράσεων (είτε δημιουργήθηκαν με αυτή τη στόχευση είτε όχι) χρησιμοποιήθηκαν ή και ανα-χρησιμοποιήθηκαν (αρκετές φορές σε ορισμένες περιπτώσεις) για να υποστηρίξουν θεατρικές παραστάσεις στη νεότερη και τη σύγχρονη Ελλάδα και δεδομένου ότι για την κατανόηση της διασημειωτικής υφής και λειτουργίας της θεατρικής μετάφρασης το εκάστοτε παραστασιακό πλαίσιο είναι καθοριστικό, κρίθηκε σκόπιμο η ερευνητική διαδρομή –εκτός από τους δύο παραπάνω βασικούς δρόμους με άξονα τη μετάφραση και την εκδοτική της ιστορία– να συμπεριλάβει στον χάρτη της βασικά παραστασιογραφικά στοιχεία σχετικά με το θεατρικό «ιστορικό» των μεταφράσεων,¹² συνδέοντας τη μεταφραστική διαδικασία με την άπαξ ή επαναλαμβανόμενη αλλά και δυνάμει απεριόριστη σκηνική υλοποίησή της μέσω του εκάστοτε σκηνοθετικού οράματος και θεσμικού δυναμικού.¹³

Από τη συνέργεια των δύο ερευνητικών προγραμμάτων προέκυψε μια Βάση (μεταφραστικών και παραστασιακών) δεδομένων και, παράλληλα, ένα (έντυπο και ηλεκτρονικό) Αποθετήριο μεταφράσεων, αμφότερα εκ των οποίων αναμένεται ότι θα εμπλουτίζονται ανά τακτά διαστήματα και δυνάμει ες αεί στο πλαίσιο της ερευνητικής δραστηριότητας του Εργαστηρίου Αρχαίου Δράματος και Θεατρολογικής Έρευνας. Η έρευνα για τον εντοπισμό, την καταγραφή και την τεκμηρίωση των στοιχείων πραγματοποιήθηκε από τα βασικά μέλη της ερευνητικής ομάδας του έργου. Στη συνέχεια ανέλαβαν τέσσερις φοιτήτριες του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ, οι Χριστίνα Κεφαλίδη, Κωνσταντίνα-Αϊσέ Γιλμάζ, Ναταλία Ξούρια, Αρετή Στραφιώτου, οι οποίες είχαν εν τω μεταξύ εξοικειωθεί με τη μορφολογία και τη λειτουργία της Βάσης και εκπαιδεύτηκαν στην εισαγωγή των στοιχείων. Στο πλαίσιο της Πρακτικής τους Άσκησης στο Ε.ΑΡ.ΔΡΑ.Θ.Ε., καταχώρισαν τα στοιχεία στη Βάση Δεδομένων, ελέγχοντας και συμπληρώνοντας την τεκμηρίωση. Στην τροφοδότηση με παραστασιογραφικό υλικό από τη νεοελληνική θεατρική πραγματικότητα του 21ου αιώνα συνέβαλε η Βίκυ Βολιώτη, που πραγματοποίησε επίσης την Πρακτική Άσκησή της στο πλαίσιο του Ε.ΑΡ.ΔΡΑ.Θ.Ε.

¹² Geraldine Brodie, *The Translator on Stage*, Bloomsbury, London 2018, σ. 155. Βλ. ακόμη: Νικόλαος Ζώης, «Η μετάφραση σαν πολιτικό ζήτημα», εφημ. *Η Καθημερινή* (27/10/2021), βλ. σύνδεσμο: <https://www.kathimerini.gr/culture/561554152/i-metafrasi-san-politiko-zitima/> [ημ. πρόσβ. 09/05/24].

¹³ Όπως σημειώνει κι ο Δημήτρης Ν. Μαρωνίτης: «η πρώτη μετάφραση ενός κειμένου παράγει δύο ακόμα μεταφράσεις: εκείνη του σκηνοθέτη και εκείνη του ηθοποιού». Όπως παρατίθεται στο: Όλγα Σελλά, «Το θέατρο, η μετάφραση και οι αναγνώσεις της», εφημ. *Η Καθημερινή* (19/01/2005), βλ. σύνδεσμο: <https://www.kathimerini.gr/culture/206630/to-theatro-i-metafrasi-kai-oi-anagnoseis-tis/> [ημ. πρόσβ. 09/05/24].

Στις πηγές τροφοδοσίας και στη μορφολογία της βάσης δεδομένων Proteus_21 θα αφιερωθούν οι επόμενες δύο ενότητες.

I. Νεοελληνικές μεταφράσεις αρχαίου δράματος: οι έντυπες και ηλεκτρονικές πηγές

Οι έντυπες πηγές που αποδελτιώθηκαν και συνεχίζουν να αποδελτιώνονται ή/και να ελέγχονται είναι:

- Η *Βιβλιογραφία των έμμετρων νεοελληνικών μεταφράσεων της αρχαίας ελληνικής ποιήσεως* των Γεωργίου Ν. Οικονόμου και Γεωργίου Κ. Αγγελινάρα (Αθήνα 1979), όπου αποτυπώνεται η έμμετρη μεταφραστική παραγωγή μιας ευρείας θεατρικής περιόδου με σημείο εκκίνησης τον 19ο αιώνα μέχρι και το 1975.

- Η σειρά «Αρχαίο Ελληνικό Θέατρο» των εκδόσεων Επικαιρότητα, που περιλαμβάνει, σε ισάριθμες εκδόσεις, όλα τα σωζόμενα έργα της αρχαίας δραματολογίας, στο πρωτότυπο και σε μετάφραση Κώστα Τοπούζη. Ως παράρτημα προσφέρεται η πλήρης (μέχρι τη στιγμή της εκάστοτε έκδοσης, αρχές της δεκαετίας του 1990) ελληνική παραστασιογραφία του αντίστοιχου έργου, η οποία συντάχθηκε από έγκυρη ερευνητική θεατρολογική ομάδα.

- Η Ετήσια Πολιτιστική Έκδοση *Επίλογος* από το 1995 μέχρι το 2023, με την αναλυτική καταγραφή της θεατρικής δραστηριότητας.

- Το δίτομο ογκώδες και τεκμηριωμένο έργο της Χρυσοθέμιδος Σταματοπούλου-Βασιλάκου, *Ελληνική Βιβλιογραφία θεατρικών έργων, διαλόγων και μονολόγων 1900-1940*, 2 τόμ., Ίδρυμα Κώστα & Ελένη Ουράνη, Αθήνα, 2020 (Θεατρική Βιβλιοθήκη).

- Οι εκτενείς –και πολύ πλούσιες σε εκδοτικά παραστασιογραφικά, μεταφραστικά στοιχεία για την πρόσληψη του αρχαίου δράματος τον 19ο αιώνα– διδακτορικές διατριβές των Ευθύμιου Καλτσούνα, *Η πρόσληψη του αρχαίου δράματος στην Ελλάδα τον 19ο αι.: η περίπτωση της εκπαίδευσης: προγράμματα σπουδών, σχολικά εγχειρίδια, εκπαιδευτικά βοηθήματα, φιλολογικές εκδόσεις* (Τμήμα Θεάτρου ΑΠΘ, 2015) και της Ελευθερίας Γεωργακάκη, *Η πρόσληψη του Ευριπίδη στον ελληνικό χώρο τον 19ο αιώνα: εκδοτική, μεταφραστική και θεατρική δραστηριότητα* (Τμήμα Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ, 2018), όπως επίσης η σημαντική για την ιστορική μελέτη και τη θεωρητική πλαισίωση της ενδογλωσσικής διαδοχής των νεοελληνικών μεταφράσεων αρχαίου δράματος με επίκεντρο τη σοφόκλεια *Αντιγόνη* διδακτορική διατριβή *Οι μεταφράσεις της Αντιγόνης του Σοφοκλή στη νεοελληνική σκηνή (1850-2000)* (Τμήμα Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ, 2007) της Ιωάννας Ρεμεδιάκη.

- Άλλες έγκριτες θεατρολογικές, ατομικές ή συλλογικές, εκδόσεις,¹⁴ από όπου αντλούνται και ελέγχονται παραστασιογραφικά στοιχεία, τα οποία περιλαμβάνουν και τις εκάστοτε μεταφράσεις που χρησιμοποιήθηκαν.

¹⁴ Βλ. ενδεικτικά έντυπες πηγές που χρησιμοποιήθηκαν για την καταλογογράφηση των μεταφρασμάτων: Συλλογικό, *Παξινού-Μινωτής. Μίμησις πράξεως σπουδαίας και τελείας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1997· Κώστας Γεωργουσόπουλος – Σάββας Γώγος – Ομάδα θεατρολόγων (επιμ.), *Επίδανρος. Το αρχαίο θέατρο, οι παραστάσεις*, Εκδόσεις Μίλητος, Αθήνα 2002· Πλάτων Μαυρομούστακος (επιμ.), *Κάρολος Κουν. Οι παραστάσεις*, Μουσείο

~ 572 ~

Βασικές ψηφιακές πηγές άντλησης (ή ελέγχου και διασταύρωσης) βιβλιογραφικών στοιχείων, που προσφέρονται στο πλαίσιο της λειτουργίας και παροχής υπηρεσιών εκ μέρους ακαδημαϊκών ιδρυμάτων και πολιτιστικών οργανισμών:

- Ο «Οδηγός Βιβλιογραφίας Νεοελληνικών Μεταφράσεων της Αρχαιοελληνικής Γραμματείας» που είναι προσβάσιμος διαδικτυακά στη Πύλη για την Ελληνική γλώσσα του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας (από τον 19ο αιώνα έως το 2005 περίπου).¹⁵
- Ο Ηλεκτρονικός Κατάλογος της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος (ΕΒΕ).¹⁶
- Ο Ηλεκτρονικός Κατάλογος της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων.¹⁷
- Ο Ηλεκτρονικός Κατάλογος της Γενναδείου Βιβλιοθήκης.¹⁸
- Η ηλεκτρονική βιβλιογραφία «Φίλιππος Ηλιού - Πόπη Πολέμη: Ελληνική βιβλιογραφία του 19ου αιώνα» του Μουσείου Μπενάκη.¹⁹
- Η Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών Ανέμη – Πανεπιστήμιο Κρήτης²⁰
- Η ηλεκτρονική βάση βιβλιογραφικών δεδομένων Biblionet, που καταγράφει από το 1998 την ελληνική εκδοτική (και μεταφραστική) παραγωγή.²¹
- Η Βάση Δεδομένων *Μετάdata*, ένα εν προόδω ψηφιακό έργο συγκεντρωτικής καταγραφής των μη αυτοτελώς δημοσιευμένων μεταφράσεων λογοτεχνικών κειμένων προς τα ελληνικά, κατά τον 19ο και 20ό αιώνα.²²
- Το (ψηφιοποιημένο πλέον από το Πανεπιστήμιο Κρήτης) περιοδικό *Θέατρο* του Κώστα Νίτσου (τχ. 1 [Δεκέμβρης 1961] – τχ. 67-68 [Μάης-Αύγουστος 1981]).²³
- Οι Ηλεκτρονικοί Κατάλογοι των πανεπιστημιακών Βιβλιοθηκών (ΕΚΠΑ, ΑΠΘ, Πανεπιστημίων Πατρών, Αιγαίου, Ιωαννίνων, Κρήτης, Πελοποννήσου, Θράκης).
- Το Ψηφιακό Αποθετήριο της Ακαδημίας Αθηνών, <https://digitallibrary.academyofathens.gr/?sort=new&page=269&fr=1>
- Η ηλεκτρονικά προσβάσιμη «γκρίζα» (μεταπτυχιακές διπλωματικές εργασίες, διδακτορικές διατριβές) και μη-γκρίζα βιβλιογραφία (Πρακτικά συνεδρίων, συλλογικοί τόμοι, ακαδημαϊκά περιοδικά, ακαδημαϊκές epublications) που απόκεινται στο Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών,²⁴ στα Αποθετήρια

Μπενάκη, Αθήνα 2005· Συλλογικό, *Κάρολος Κουν*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2010· Άννα Ν. Μαυρολέων, *Περί Αναβίωσης. Από τους αρχαίους μύθους στους μύθους της θεατρικής ιστορίας*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2016· Παναγιώτης Μιχαλόπουλος – Χριστιάννα Μαντζουράνη (επιμ.), *Σπύρος Α. Ευαγγελάτος*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2023.

¹⁵ https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/bibliographies/translation/index.html

¹⁶ <https://www.nlg.gr/collection/catalogue/>

¹⁷ <https://opac.parliament.gr>

¹⁸ <https://www.ascsa.edu.gr/research/gennadius-library-gr/research-resources-gr>

¹⁹ http://oldwww.benaki.gr/bibliology/search_simple.asp

²⁰ <https://anemi.lib.uoc.gr/?lang=el>

²¹ <https://biblionet.gr/>

²² «μετάdata», *μετάdata* χ.χ. [<https://library.upatras.gr/digital/metadata/> (23/4/2024)].

²³ <https://ejournals.lib.uoc.gr/index.php/theatre/issue/archive>

²⁴ <https://www.didaktorika.gr/eadd/>

των ελληνικών πανεπιστημιακών ιδρυμάτων (Πέργαμος ΕΚΠΑ,²⁵ ΙΚΕΕ ΑΠΘ,²⁶ Νημερτής Πανεπιστημίου Πατρών,²⁷ Αμητός Πανεπιστημίου Πελοποννήσου,²⁸ Αποθετήριο ΔΠΘ,²⁹ Ολυμπιάς Πανεπιστημίου Ιωαννίνων,³⁰ E-Iocus Πανεπιστημίου Κρήτης,³¹ Ιδρυματικό Αποθετήριο Πανεπιστημίου Θεσσαλίας,³² Ιδρυματικό Αποθετήριο Hellenicus Πανεπιστημίου Αιγαίου³³), η αποδελτίωση της οποίας μπορεί, από τη μια, να φέρει στο φως λανθάνοντα (και περιφερειακά) μεταφραστικά (και παραστασιογραφικά) στοιχεία και, από την άλλη, να αναδείξει κυρίαρχες εστιάσεις σε μεταφραστικά και θεατρικά παραδείγματα, ανά τόπους και περιόδους.

- Ιδιωτικά ιστολόγια (μεταφραστών-συγγραφέων), ιστοσελίδες διαδικτυακών περιοδικών λόγου και Τέχνης (*Ο αναγνώστης, Διάστιχο, Bookpress, Φρέαρ, Χάρτης* κ.ά.) και ιστοσελίδες θεάτρου, τέχνης, πολιτισμού.

Σημαντική πηγή άντλησης παραστασιογραφικών (και μεταφραστικών) στοιχείων αποτελούν καθιερωμένες βάσεις δεδομένων και αποθετήρια θεατρικού περιεχομένου:

- Οι Συλλογές του Τμήματος Παραστατικών Τεχνών του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ.³⁴

- Το ιστορικό Αρχείο του Μουσείου Μπενάκη και μάλιστα οι συλλογές της «Λογοτεχνίας».³⁵

- Η Βάση Παραστάσεων (Productions Database) του Αρχείου Παραστάσεων Αρχαίου Ελληνικού και Ρωμαϊκού Δράματος (APGRD) του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, που τροφοδοτείται σε παραστασιογραφικά στοιχεία από το 1450 μέχρι σήμερα.³⁶

- Τα ψηφιοποιημένα αρχεία του Εθνικού Θεάτρου,³⁷ του Κρατικού Θεάτρου Βορείου Ελλάδος,³⁸ του Θεατρικού Οργανισμού Κύπρου,³⁹ του Θεάτρου Τέχνης

²⁵ <https://pergamons.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/index.html>

²⁶ <https://ikee.lib.auth.gr/?ln=el>

²⁷ <https://nemertes.library.upatras.gr/communities/f772a176-3485-4ba4-b1db-c9dcc20d0553>

²⁸ <https://amitos.library.uop.gr/xmlui/>

²⁹ <https://repo.lib.duth.gr/jspui/handle/123456789/66>

³⁰ <https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/27711>

³¹ <https://elocus.lib.uoc.gr/#>

³² <https://ir.lib.uth.gr/xmlui/>

³³ https://hellenicus.lib.aegean.gr/?locale-attribute=el_GR

³⁴ Βλ. τον κατάλογο με τα προγράμματα των θεατρικών παραστάσεων όπως αυτά εντοπίζονται στις συλλογές του Τμήματος Παραστατικών Τεχνών του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ. Βλ. σύνδεσμο: <http://www.elia.org.gr/digitized-collections/performing-arts/theater/> [ημ. πρόσβ. 09/05/24].

³⁵ https://www.benaki.org/index.php?option=com_collections&view=collection&id=71&lang=el

³⁶ <http://www.apgrd.ox.ac.uk/research-collections/performance-database/productions>

³⁷ «Ψηφιοποιημένο Αρχείο Εθνικού Θεάτρου», βλ. σύνδεσμο: <http://www.nt-archive.gr/> [ημ. πρόσβ. 09/05/24].

³⁸ «Ψηφιακή Βιβλιοθήκη», βλ. σύνδεσμο: <https://www.ntng.gr/default.aspx?lang=el-GR&page=23> [ημ. πρόσβ. 09/05/24].

³⁹ «Αρχείο Παραστάσεων», βλ. σύνδεσμο: <https://www.thoc.org.cy/el/events/archive> [ημ. πρόσβ. 09/05/24].

Καρόλου Κουν,⁴⁰ αλλά και άλλων θεατρικών σχημάτων καθώς και των Δημοτικών Περιφερειακών Θεάτρων.⁴¹

- Το ψηφιακό ευρετήριο «Σίβυλλα», το οποίο δημιουργήθηκε στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος «Λόγος, αισθητική και ιδεολογία της θεατρικής κριτικής σε περιοδικά λόγου και τέχνης 1900-1950» του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου και συγκεντρώνει σε ένα ενιαίο corpus τις κριτικές οι οποίες δημοσιεύτηκαν στον περιοδικό Τύπο κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα.⁴²

- Η Βάση Δεδομένων «Κοινόχρηστη αρχαιογνωσία' και παραστάσεις αρχαίου δράματος (1975-1995)», του Τμήματος Θεάτρου της Σχολής Καλών Τεχνών ΑΠΘ, η οποία περιλαμβάνει ψηφιοποιημένα δημοσιεύματα Τύπου που αφορούν τις παραστάσεις αρχαίου δράματος που δόθηκαν στην Ελλάδα κατά το συγκεκριμένο διάστημα, από ελληνικούς και ξένους θιάσους.⁴³

- Το ψηφιακό αρχείο της «Ένωσης Θεατρικών και Μουσικών Κριτικών».⁴⁴

- Το Ψηφιακό Αρχείο Δημήτρη Ροντήρη.⁴⁵

Ταυτόχρονα με τα δημοσιευμένα μεταφράσματα στη βάση αρχειοθετούνται και τα μη-δημοσιευμένα (σε οποιονδήποτε έντυπο ή ηλεκτρονικό μέσο) μεταφράσματα, εκείνα που παρέμειναν και παραμένουν αφανή στον εκδοτικό χάρτη, μετά το πέρας της μοναχικής σύνταξής τους ή/και της από σκηνης θεατρικής έκθεσής τους. Στις περισσότερες περιπτώσεις είναι μεταφράσματα που μπορεί να καταγράφονται παραστασιογραφικά ή/και να σχολιάζονται πιο αναλυτικά στη βιβλιογραφία και την κριτικογραφία ως βασικά συστατικά της αντίστοιχης θεατρικής παραγωγής, αλλά δεν είναι προσβάσιμα στο ευρύ κοινό ως αντικείμενα ανάγνωσης και πιο επιστάμενης μελέτης. Ο

⁴⁰ «Αρχείο Παραστάσεων», βλ. σύνδεσμο: <https://www.theatro-technis.gr/παραστάσεις/αρχείο> [ημ. πρόσβ. 09/05/24].

⁴¹ Για έναν συνοπτικό κατάλογο των Δημοτικών Περιφερειακών Θεάτρων βλέπε τον επίσημο ιστότοπο του Υπουργείου Πολιτισμού στο σύνδεσμο: <https://www.culture.gov.gr/el/ministry/SitePages/dipethe.aspx> [ημ. πρόσβ. 09/05/24]. ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ Αγρινίου, βλ. σύνδεσμο: <https://www.dipethe-agriniou.gr/archive-listing/> [ημ. πρόσβ. 09/05/24], ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ Βόλου, βλ. σύνδεσμο: <https://doepap.gr/event/#politismos> [ημ. πρόσβ. 09/05/24], ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ. Ιωαννίνων, βλ. σύνδεσμο: <https://dipetheioannina.gr/parastaseis-dipethi/arxeio/> [ημ. πρόσβ. 09/05/24], ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ. Καβάλας, βλ. σύνδεσμο: <https://dipethekavalas.gr/> [ημ. πρόσβ. 09/05/24], ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ. Καλαμάτας, βλ. σύνδεσμο: <https://dipethe.kalamatafaris.gr/παραγωγές/ιστορικό-παραγωγών/> [ημ. πρόσβ. 09/05/24], ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ. Κερκύρας, βλ. σύνδεσμο: https://dipethek.gr/?page_id=416 [ημ. πρόσβ. 09/05/24], ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ. Κοζάνης, βλ. σύνδεσμο: <https://www.dipethekozanis.gr/arxeio/> [ημ. πρόσβ. 09/05/24], ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ. Κρήτης, βλ. σύνδεσμο: <https://www.dipethekritis.gr/index.php/parastasei/palioteres-parastaseis> [ημ. πρόσβ. 09/05/24], ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ. Λάρισας, βλ. σύνδεσμο: <https://www.thessaliko-theatre.gr/parastaseis/> [ημ. πρόσβ. 09/05/24], ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ. Πάτρας, βλ. σύνδεσμο: <https://www.dipethepatras.gr/el/events/oldevents> [ημ. πρόσβ. 09/05/24], ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ. Ρούμελης, βλ. σύνδεσμο: <https://www.dipetheroumelis.gr/show-item/repertorio/> [ημ. πρόσβ. 09/05/24], ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ. Σερρών, βλ. σύνδεσμο: <https://www.dipetheserron.gr/παραστασεις> [ημ. πρόσβ. 09/05/24].

⁴² <http://sibylla.uop.gr/>

⁴³ <https://www.thea.auth.gr/erevna/koinochristi-arxaiognosia-parastaseis/>

⁴⁴ <http://www.greekcriticsunion.gr/>

⁴⁵ «Αρχείο Δημήτρη Ροντήρη» χ.χ. [<https://rondiris.piraeus.gov.gr/> (1/5/2024)].

εντοπισμός τους επιτυγχάνεται μέσα από πολλές από τις παραπάνω έντυπες και ψηφιακές πηγές που καταγράφουν παραστάσεις αρχαίου δράματος, ωστόσο η αναζήτηση και η εύρεση αυτών των αδημοσίευτων μεταφρασμάτων ακολουθούν μια πιο περιπετειώδη πορεία σε ετερόκλητες και κάποτε απρόσμενες πηγές.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα στάδια και οι βασικές παράμετροι του σχεδιασμού και της οργάνωσης της Βάσης Δεδομένων. Παρουσιάζονται επίσης, ενδεικτικά, κάποια πρώτα αποτελέσματα, καθώς η συγκέντρωση και η επεξεργασία των δεδομένων, βρίσκονται ακόμα σε εξέλιξη.

II. Proteus_21 Βάση δεδομένων για τη μετάφραση του αρχαίου δράματος

Η Βάση Δεδομένων Proteus_21 εντάσσεται στο διεπιστημονικό πεδίο που διαμορφώνεται από τη σύμπραξη της θεατρολογικής μελέτης της πρόσληψης του αρχαίου δράματος, της μεταφρασεολογίας και των ψηφιακών ανθρωπιστικών επιστημών.

Σχεδιασμός και παράμετροι

Στο αρχικό στάδιο του έργου, δημιουργήθηκε ένα πρώτο, δοκιμαστικό πρότυπο καταγραφής το οποίο εμπλουτίστηκε, διαφοροποιήθηκε, βελτιώθηκε και έφτασε στην τωρινή του μορφή μέσα από συναντήσεις και συζητήσεις του Προσωπικού του Εργαστηρίου και των μελών της ερευνητικής ομάδας του έργου και των συνεργατών της. Εκτός από τα αυτονόητα ζητούμενα της καταγραφής των μεταφρασμάτων και της συναγωγής των αντίστοιχων ποσοτικών δεδομένων, αναδύθηκαν ερωτήματα σχετικά με την ευρύτερη χαρτογράφηση του συγκεκριμένου μεταφραστικού πεδίου, τις σχέσεις μεταξύ των δεδομένων και τις πιθανές ταξινομήσεις των εκφάνσεων της μεταφραστικής δραστηριότητας γύρω από το αρχαίο δράμα. Θα μπορούσε κανείς να πει πως η Βάση Δεδομένων Proteus_21 αποτελεί, και αυτή, μία «μετάφραση» αυτού του «ορίζοντα προσδοκιών» σε μία γλώσσα δεδομένων, πινάκων και πεδίων.

Χρησιμοποιήθηκε διαδικτυακό Σύστημα Διαχείρισης Δεδομένων (DBMS) και Περιεχομένου (CMS) ελεύθερης πρόσβασης, του οποίου η παραμετροποίηση δεν προϋποθέτει τη γνώση προγραμματισμού και τη χρήση κώδικα.⁴⁶ Οι ήδη διαμορφωμένες στο λογισμικό οντότητες και τα αντίστοιχα πεδία, με προσανατολισμό στις ανάγκες των ανθρωπιστικών επιστημών, προσέφεραν ένα πρώτο βοηθητικό υπόστρωμα πάνω στο οποίο χτίστηκε η Βάση. Στο συγκεκριμένο λογισμικό, η διαδικτυακή πρόσβαση επιτρέπει τη συνεργασία και την ομαδική εργασία στη συλλογή των δεδομένων και την τεκμηρίωση, μέχρι την ολοκλήρωση του έργου, αλλά και τη δημοσιοποίησή του στο μέλλον.

Η διαμόρφωση της Βάσης Δεδομένων καθορίστηκε από τρεις παραμέτρους: i) την πολυπλοκότητα του μεταφραστικού πεδίου στο θέατρο, ii) την ιστορικότητα του σώματος της έρευνας και iii) την εν εξελίξει μορφή του έργου. Συγκεκριμένα:

⁴⁶ «Home - Heurist Network» χ.χ. [<https://heuristnetwork.org/> (23/4/2024)].

i) Οι ιδιαιτερότητες της θεατρικής μετάφρασης αυξάνουν την πολυπλοκότητα ενός ήδη σύνθετου φαινομένου. Στην ποικιλότητα των μεταφραστικών πρακτικών και των μεταφρασεολογικών τάσεων έρχονται να προστεθούν οι δραματουργικές και σκηνοθετικές προδιαγραφές που ορίζει κατά τη «νοερή σκηνοθεσία» του έργου ο μεταφραστής, η «αναγνωστική ανταπόκριση»⁴⁷ του οποίου γίνεται ακολούθως αντικείμενο περαιτέρω επεξεργασίας από τις καλλιτέχνιδες και τους καλλιτέχνες κατά τη μεταφορά του μεταφράσματος επί σκηνής, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις η ίδια η διαδικασία της μετάφρασης εμπλέκεται άμεσα με τη διαδικασία των δοκιμών.⁴⁸ Σε αυτό το πλαίσιο, ο ορισμός αδιαπέραστων ορίων μεταξύ *διασκευής* και *μετάφρασης*⁴⁹ καθίσταται μάλλον ανώφελος μπροστά στην πολυπρισματικότητα της καλλιτεχνικής πράξης. Τα ζητήματα ύφους γίνονται ακόμα πιο επιτακτικά καθώς ισορροπούν ανάμεσα στην υψηλή ποιητικότητα των πρωτότυπων κειμένων και τις ανάγκες ενός σύγχρονου θεατρικού λόγου, ενός λόγου δηλαδή που να μπορεί να αρθρωθεί επί σκηνής και να επικοινωνήσει στο εδώ και τώρα της θεατρικής πράξης. Ειδικότερα ως προς τη δημοσιοποίηση των κειμένων, η περίπλοκη θεατρική οικολογία διαμορφώνει την εκδοτική πραγματικότητα· οι αναζητήσεις των θιάσων δίνουν αφορμή για μεταφραστικά εγχειρήματα χωρίς απαραίτητα εκδοτικό στόχο ενώ ανάμεσα στους πομπούς και τους δέκτες παρεμβάλλονται οι καλλιτέχνιδες και οι καλλιτέχνες του θεάτρου, οι ερμηνείες τους και οι ιδιαίτερες, πολύπλοκες συνθήκες του θεατρικού γεγονότος.

ii.) Η ιστορική απόσταση που μας χωρίζει από την εποχή συγγραφής της κλασικής δραματουργίας αποτελεί πρόκληση για όλους τους συντελεστές ενός θεατρικού εγχειρήματος και ιδιαίτερα για τις/τους δημιουργούς των ενδογλωσσικών μεταφορών. Ταυτόχρονα, εντός του ίδιου του σώματος της έρευνας, η διάσταση της ιστορικότητας γίνεται με την πάροδο του χρόνου όλο και περισσότερο εμφανής, καθώς δεν μεταβάλλεται μόνο η ίδια η γλώσσα αλλά μεταβάλλονται, παράλληλα, η θεωρία και η πρακτική γύρω από τη μετάφραση, αφενός, και η ίδια η θεατρική πράξη και η θεατρολογική προσέγγισή της, αφετέρου. Επιπλέον, οι μεταφράστριες και μεταφραστές έχουν να αντιμετωπίσουν όχι μόνο αυτά καθαυτά τα αρχαία κείμενα-πηγές αλλά και τη μακρά, περισσότερο ή λιγότερο, παράδοση ενός σημαντικού σώματος προγενέστερων μεταφρασμάτων, πολλά από τα οποία, κατά τη στιγμή της νέας μεταφραστικής προσέγγισης, έχουν ήδη καθιερωθεί στην εκπαίδευση, στον χώρο των εκδόσεων ή στη θεατρική σκηνή. Με άλλα λόγια η μετάφραση του αρχαίου δράματος στη νέα ελληνική έχει ήδη τη δική της, αξιοσημείωτη και όχι ακόμα πλήρως χαρτογραφημένη ιστορία και καλλιτεχνική μνήμη.

iii) Από τα παραπάνω προκύπτει πως μία συστηματική μελέτη των μεταφράσεων του αρχαίου δράματος εμπεριέχει διαφορετικές κατευθύνσεις και

⁴⁷ Ξανθίππη Δημητρούλια και Γεώργιος Κεντρωτής, *Λογοτεχνική μετάφραση-θεωρία και πράξη*, 2016, σ. 10.

⁴⁸ Μαρία Ευσταθιάδη, «Η συνεχής παρουσία του άλλου και η κακοποίηση του κειμένου στη θεατρική μετάφραση», στο: «Σχέσεις Ελλάδας-Γαλλίας: Το θέατρο από το 1960 μέχρι σήμερα» *Πρακτικά Συνεδρίου (8-10.5.2014)*, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ / Γαλλικό Ινστιτούτο Ελλάδος, Αθήνα 2017, σ. 185-186.

⁴⁹ Pavis, *Λεξικό του θεάτρου*, σ. 186

προσεγγίσεις. Αντίστοιχα ένα εργαλείο μελέτης, όπως αποσκοπεί να γίνει η Βάση Δεδομένων Proteus_21, οφείλει να συμπεριλάβει στον σχεδιασμό του, όσο είναι δυνατό, τις διαφορετικές παραμέτρους, το μέγεθος του ερευνητικού σώματος και τις απαιτήσεις σε χρόνο και συνεργασία που αυτό συνεπάγεται. Σκοπός είναι να ανταποκριθεί τόσο στην ανάγκη καταγραφής, λειτουργώντας ως δεξαμενή πληροφοριών, όσο και στην ανάγκη χαρτογράφησης του συγκεκριμένου μεταφραστικού πεδίου, επεξεργασίας των πληροφοριών και αξιοποίησής τους σε πολλαπλούς ερευνητικούς στόχους.

Οντότητες, πεδία, ενότητες

Η συστηματική καταγραφή των θεατρικών μεταφραστικών εγχειρημάτων οφείλει να καλύψει όχι μόνο τα δημοσιευμένα κείμενα –όπως θα έκανε για παράδειγμα μία βιβλιογραφική Βάση Δεδομένων– αλλά επίσης τις αδημοσίευτες μεταφραστικές απόπειρες και τις παραστάσεις τους. Τα διάφορα είδη των αρχειακών κειμενικών τεκμηρίων αποτελούν μία ακόμα έκφανση των θεατρικών μεταφραστικών εγχειρημάτων –κοινή με άλλα λογοτεχνικά κείμενα. Τα «κείμενα» των παραστάσεων διαφοροποιούνται από τα γραπτά των μεταφραστριών και των μεταφραστών· αποτελούν εκδοχές –κάποτε πολύ διαφορετικές– των μεταφρασμάτων, διαμορφωμένες από τις ανάγκες του ζωντανού θεατρικού γεγονότος και των δραματουργικών επιλογών της παραγωγής.⁵⁰ Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις τα παραστασιογραφικά στοιχεία μπορεί να αποτελούν τα μόνα ίχνη μεταφρασμάτων τα οποία δεν δημοσιεύτηκαν ή/και δεν καταγράφηκαν ποτέ.⁵¹

Υπό αυτούς τους όρους και επιπλέον με στόχο την όσο το δυνατόν πληρέστερη αποτύπωση και τεκμηρίωση καταλήξαμε σε ένα μάλλον διευρυμένο σχήμα με αρκετά σύνθετες καταχωρίσεις.

Οι κύριες εγγραφές είναι οι ακόλουθες:

⁵⁰ Για παράδειγμα, το κείμενο που δημοσιεύεται στο πρόγραμμα της παράστασης *Οιδίπους Τύραννος*, σε σκηνοθεσία Σπύρου Ευαγγελάτου (Αμφι-θέατρο, 2010), χαρακτηρίζεται ως «Δραματουργική Προσαρμογή» και ο σκηνοθέτης φροντίζει να σημειώσει πως: «Με τον όρο ‘δραματουργική προσαρμογή’ εννοούμε τις συντμήσεις ή αφαιρέσεις λέξεων και τις συνεπακόλουθες αναγκαίες επεμβάσεις». Σπύρος Α. Ευαγγελάτος, στο Σοφοκλής, *Οιδίπους Τύραννος*, επιμ. Μαρία Βασιλειάδου, Θεατρικό Πρόγραμμα, Αμφι-θέατρο Σπύρου Α. Ευαγγελάτου, Αθήνα 2010, σ. 77-78.

⁵¹ Βλ. ενδεικτικά: Έρη Γεωργακάκη, «Λανθάνουσες μεταφράσεις ευριπίδειων δραμάτων κατά τον 19ο αιώνα: Η περίπτωση του *Ηρακλή Μαινόμενου*», στο Καίτη Διαμαντάκου (επιμ.), *Χαμένοι στη Μετάφραση: (Δι)ερευνώντας τις αδημοσίευτες μεταφράσεις αρχαίου δράματος (Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας, 3 Ιουνίου 2024, Αμφιθέατρο Βιβλιοθήκης Φιλοσοφικής Σχολής Ε.Κ.Π.Α)*, Κάπα Εκδοτική, Αθήνα 2024 [<https://hub.uoa.gr/wp-content/uploads/2024/09/XAMENOI-Praktika-WEB-Press.pdf>].

Βασική οντότητα αποτελεί το *μετάφρασμα*, μια συμπεριληπτική κατηγορία διαφορετικών «ειδών» μετάφρασης, για το οποίο καταγράφονται καταρχάς βασικά στοιχεία και μορφολογικά χαρακτηριστικά: το όνομα της/του δημιουργού, το κείμενο-πηγή, αν πρόκειται για γλωσσική μεταφορά στη δημοτική ή την καθαρεύουσα και αν αυτή είναι έμμετρη ή όχι. Ακολουθούν τρεις ενότητες οι οποίες καλύπτουν τις *δημοσιεύσεις*, τις *θεατρικές παραγωγές* και τα *αρχαιακά τεκμήρια*. Σε κάθε μία από αυτές τις ενότητες καταγράφονται τα αντίστοιχα μορφολογικά χαρακτηριστικά όπως επίσης και τα αντίστοιχα εκδοτικά, παραστασιογραφικά και αρχαιακά στοιχεία. Συμπεριλαμβάνονται προφανώς στοιχεία χρόνου και τόπου, με παραπομπή σε χάρτη για τους θεατρικούς χώρους. Στο τέλος των εγγραφών έχει επίσης προβλεφθεί πεδίο για την ανάρτηση ενδεικτικού αποσπάσματος και βέβαια πεδία ειδικών βιβλιογραφικών αναφορών και κριτικογραφίας.

Η ακρίβεια και η ομοιογένεια της αποτύπωσης εξασφαλίζονται με τη χρήση *λεξιλογίων*, τα οποία χτίζονται όσο προχωράει η καταχώριση των πληροφοριών. Εκτός από τους θησαυρούς των έτοιμων λεξιλογίων (όπως για παράδειγμα πόλεις και επαγγελματικές ιδιότητες) χρησιμοποιούνται, μέχρι στιγμής, *λεξιλόγια* στα οποία αποτυπώνονται οι χαρακτηρισμοί των μεταφρασμάτων.

Η Βάση Δεδομένων Proteus_1 έχει οργανωθεί σε ενότητες που επιτρέπουν αφενός την παράλληλη επεξεργασία διαφορετικών ερευνητικών υποπεδίων (όπως για παράδειγμα η αρχαιακή έρευνα) και αφετέρου την επιλογή της ερευνητικής προσέγγισης σε *βάθος* ή *εύρος*, με στόχους ποσοτικής ή ποιοτικής ανάλυσης. Ως προς τις εκδόσεις για παράδειγμα, το *εύρος* θα περιλάμβανε την εξαντλητική καταγραφή της εκδοτικής ιστορίας ενός μεταφράσματος, σε επίπεδο βιβλιογραφικής αναφοράς. Το *βάθος* θα περιλάμβανε την αυτοψία κάθε μίας δημοσίευσης ώστε να αποτυπωθούν τα εκδοτικά και μορφολογικά της χαρακτηριστικά, όπως για παράδειγμα τα περικειμενικά στοιχεία, η ενσωμάτωση σκηνικών οδηγιών και οι παρεμβάσεις στο κείμενο.

Εκτός από τον χωρισμό σε ενότητες, η ανάγκη για προσαρμοστικότητα ανταποκρίνεται και στα διαφορετικά επίπεδα ετοιμότητας και εμπειρίας των

ερευνητριών και των ερευνητών που συμμετέχουν στην καταχώριση και την τεκμηρίωση των πληροφοριών. Γι' αυτό το λόγο, έχουν ενσωματωθεί πεδία ελέγχου πληρότητας και εγκυρότητας, με τα οποία καταγράφεται η πρόοδος της τεκμηρίωσης και τελικά οριστικοποιούνται οι εγγραφές.

Ταξινόμηση και αναζητήσεις

Σε αυτή την πρώτη φάση τροφοδότησης της βάσης δεδομένων προκρίθηκε η αποτύπωση των διαφορετικών μεταφραστικών πρακτικών έναντι της χρήσης ενός πρότυπου εννοιολογικής κατηγοριοποίησης. Η επιλογή αυτή δεν έγινε μόνο για πρακτικούς λόγους ταχύτητας στην συγκέντρωση του υλικού αλλά και επειδή η εφαρμογή ενός τέτοιου προτύπου θα απορροφούσε ενδεχομένως τους όρους που επιλέχθηκαν από τις ίδιες και τους ίδιους τους δημιουργούς για να χαρακτηρίσουν την μεταφραστική τους εργασία. Αντιθέτως, θεωρήθηκε πως η αποτύπωση του ενεργού γλωσσικού/ορολογικού εύρους θα επέτρεπε τη μελλοντική διερεύνηση όχι μόνο της ποικιλίας αλλά και της ιστορικότητας των εννοιολογικών αποχρώσεων και των γλωσσικών και διασημειωτικών πρακτικών, στο πεδίο της μετάφρασης του αρχαίου δράματος, σε πορεία παράλληλη με τη διαμόρφωση και τη θέσμιση των ελληνικών μεταφραστικών σπουδών την τελευταία πενήτηνταετία.⁵² Για παράδειγμα, τα μέχρι τώρα συγκεντρωμένα δεδομένα επιβεβαιώνουν την καθυστέρηση με την οποία η (ελληνική τουλάχιστον) θεατρική πρακτική, όσον αφορά το αρχαίο δράμα, απομακρύνεται από τον «λογοκεντρικό δογματισμό των προηγούμενων δεκαετιών, όπου μόνο τα συστήματα που διέπονταν από τη διπλή άρθρωση αναγνωρίζονταν ότι έχουν αξιώσεις γλώσσας»⁵³ για να αποδεχθεί και να ενσωματώσει τις λιγότερο ορθόδοξες προσεγγίσεις, οι οποίες «περιλαμβάνουν φαινόμενα όπως η δι-εικονικότητα (intericonicity), η διασκευή (adaptation) και η διάφραση (transduction), η διαμεσικότητα (intermediality), η πολυτροπικότητα (multimodality) και όλα εκείνα τα διασυνδεδεμένα πολιτισμικά φαινόμενα που αναδύονται στο επιστημονικό πλαίσιο των μεταφραστικών σπουδών και θεωρούνται ότι έχουν (δια)σημειωτικό πυρήνα».⁵⁴

Σε μία δεύτερη, μελλοντική φάση και μετά τη μελέτη των ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων της αποτύπωσης, θα είναι καλύτερες οι συνθήκες για τη συζήτηση γύρω από ένα πρότυπο κατηγοριοποίησης και τη διαμόρφωσή του. Προς το παρόν, καταχωρούνται ως στοιχεία περιγραφής για κάθε μεταφραστικό εγχείρημα, τα οποία συνοψίζουν μετωνυμικά τις «ισχυρές δυνάμεις» που

⁵² Evangelos Kourdis – Titika Dimitroulia, «État des lieux de la traductologie grecque», στο Florence Lautel-Ribstein – Olivier Dorlin (dir.), *État des lieux de la traductologie dans le monde*, Garnier, Paris 2022, σ. 291-344.

⁵³ Evangelos Kourdis – Susan A Petrilli, «Introduction: Translation and Translatability in Intersemiotic Space», *Punctum-International Journal of Semiotics* 6.1 (2020), σ. 5-14.

⁵⁴ Evangelos Kourdis, «Le concept d'intersémiotité : une approche critique», *Degrés* 184-185 (2021) e-e 1-16· του ίδιου, «Translation Studies and Semiotics», στο J. Pelkey – P. Copley, (eds.) *Bloomsbury Semiotics: Semiotics Movements*, volume 4, Bloomsbury Publishing, London 2022, σ. 143-161· του ίδιου, «Semiotic and Translation Studies: An Epistemological Interplay», *Syn-Thèses* 14 (2023), σ. 206-223.

«κατευθύνουν τις επιλογές του [μεταφραστή], διαμορφώνουν και καθορίζουν τη γλώσσα του».⁵⁵

Οι μηχανισμοί αναζήτησης και κυρίως η δυνατότητα παραμετροποίησης των φίλτρων και των αναζητήσεων επιτρέπουν τον συσχετισμό των δεδομένων –το οποίο είναι βασικό ζητούμενο. Όταν ολοκληρωθεί η ερευνητική καταγραφή θα μπορούν να απαντηθούν ερωτήματα σχετικά με την εκδοτική και παραστασιακή δραστηριότητα σε συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα ή συγκεκριμένους τόπους. Θα μπορούν επίσης να εξάγονται λ.χ. δεδομένα σχετικά με τις ηλικίες και τις έμφυλες ταυτότητες των δημιουργών, την ιστορική εξέλιξη της μεταφραστικής ορολογίας, τις συνεργασίες στον εκδοτικό και τον καλλιτεχνικό χώρο, τις ταυτίσεις μεταξύ μεταφραστή/τριας-σκηνοθέτη/τριας ή τις προτιμήσεις συγγραφέων, έργων αλλά και (ειδών) μεταφράσματος.

Προς το παρόν, η έρευνα στις πηγές έχει οδηγήσει στην καταχώριση 1232 μεταφρασμάτων, τα οποία αντιστοιχούν σε 869 έντυπες εκδόσεις (Βιβλία), οι οποίες καλύπτουν την περίοδο 1839-2024· 74 Θεατρικά Προγράμματα· 46 δημοσιεύσεις σε περιοδικές εκδόσεις· 104 Αρχαιακά Τεκμήρια και 1050 θεατρικές παραγωγές. Οι παραπάνω αριθμοί όπως και οι πίνακες που ακολουθούν είναι προφανώς ενδεικτικοί, εφόσον αναμένεται πως τα μεγέθη θα διαφοροποιηθούν όταν ολοκληρωθεί το έργο.

Θεατρικός Συγγραφέας	Εκδόσεις μεταφράσεων σε βιβλίο	Χρονικό διάστημα
Αισχύλος	133	1839-2024
Σοφοκλής	202	1834-2024
Ευριπίδης	346	1834-2024
Αριστοφάνης	165	1856-2024
Μένανδρος	27	1954-2019

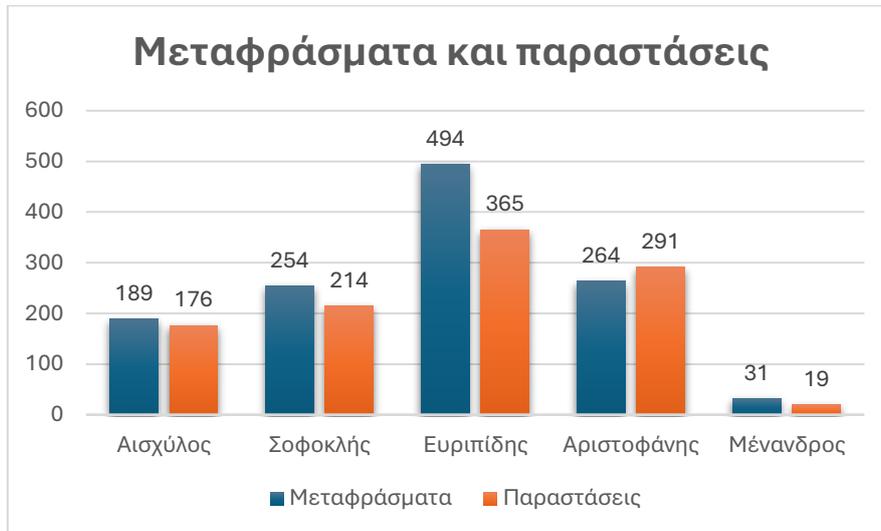
Θεατρικός Συγγραφέας	Εντοπισμένες παραστάσεις	Χρονικό διάστημα
Αισχύλος	176	1889-2024
Σοφοκλής	214	1867-2024
Ευριπίδης	365	1876-2024
Αριστοφάνης	291	1868-2024
Μένανδρος	19	1908-2023

⁵⁵ Joanna Barker, «Η μετάφραση υπό τον αστερισμό του μεταμοντερνισμού», στο (συνλ.) *Ο Λόγος της Μετάφρασης. Ανθολόγιο σύγχρονων μεταφραστικών θεωριών* (επιμ., μτφ. Διονύσης Γούτσος), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001, σ. 151: «Είναι πλέον σαφές ότι ο μεταφραστής αντί για το ουδέτερο μέσο, που θεωρείται ότι είναι πιστό μόνο στην αυθεντία του πρωτοτύπου, είναι ταυτόχρονα πιστός σε κάτι άλλο. Ισχυρές δυνάμεις κατευθύνουν τις επιλογές του, διαμορφώνουν και καθορίζουν τη γλώσσα του. Είναι παρακλάδι ενός πολιτισμού, μιας θρησκείας, ενός έθνους. Το ποιες προδιαγραφές θα επικρατήσουν γενικά είναι τελικά ζήτημα εξουσίας. Ποιος έχει τα μέσα σε έναν πολιτισμό να επιβάλει ένα συγκεκριμένο τρόπο μετάφρασης και ερμηνείας και να τον καθιερώσει ως κανόνα; Ποιος θα καθορίσει ποια μετάφραση θα ενταχθεί στο λογοτεχνικό κανόνα; Μεταξύ των αντιμαχόμενων φατριών, ποιος θα αποφασίσει να κυριαρχήσει με τη βοήθεια μιας δεδομένης μετάφρασης;».

Θεατρικός Συγγραφέας	Εντοπισμένα αρχαιακά τεκμήρια	Χρονικό διάστημα
Αισχύλος	16	1903-2024
Σοφοκλής	19	1867-2024
Ευριπίδης	26	1964-2024
Αριστοφάνης	42	1964-2024
Μένανδρος	1	2022

Ως προς την αναλογία παραστάσεων/μεταφρασμάτων ξεχωρίζει η περίπτωση του Αριστοφάνη καθώς είναι η μόνη όπου ο αριθμός των παραστάσεων ξεπερνά τον αριθμό των μεταφρασμάτων, γεγονός που σχετίζεται ενδεχομένως με το φαινόμενο ενός μεγάλου –και διαρκώς αυξανόμενου– αριθμού ανέκδοτων μεταφρασμάτων τα οποία συνδέθηκαν με συγκεκριμένες αριστοφανικές παραγωγές, μετά το πέρας των οποίων (θεωρείται από τον ίδιο τον μεταφραστή-διασκευαστή ότι) εκπλήρωσαν τον εγγενή στόχο τους και κατά κάποιον τρόπο περιέπεσαν σε απολύτως συνειδητή θεατρική «αχρηστία».⁵⁶

⁵⁶ Ενδεικτικά παραδείγματα: Η ανέκδοτη μέχρι σήμερα «μετάφραση-διασκευή» των *Εκκλησιαζουσών* από τον Σπύρο Α. Ευαγγελάτο, ο οποίος τη χρησιμοποίησε για να σκηνοθετήσει το έργο το 1969 στην Πειραματική Σκηνή του Κ.Θ.Β.Ε., εγκαταλείποντάς τη στη συνέχεια και αναμεταφράζοντας το ίδιο έργο για να το σκηνοθετήσει με το Αμφι-Θέατρο τριάντα σχεδόν χρόνια αργότερα, το 1998. Βλ. Kaiti Diamantaku, *Ecclesiazusae* in 1969 and in 1998: Same play, same translator, same director, yet two distinct performances», στο *Aristophanes Modern or Up to Date? Approaches and Readings - 16th International Symposium on Ancient Greek Drama*, Κυπριακό Κέντρο του Διεθνούς Ινστιτούτου Θεάτρου, Λευκωσία 2023, σ. 98-111. Αντίστοιχα, ανέκδοτες παραμένουν μέχρι σήμερα τρεις αριστοφανικές μεταφράσεις του Αλέξη Σολομού (*Θεσμοφοριάζουσες*, *Εκκλησιάζουσες*, *Όρνιθες*), τις οποίες χρησιμοποίησε σε δικές του σκηνοθεσίες (και ανα-σκηνοθεσίες στην περίπτωση των *Θεσμοφοριάζουσών*) των αντίστοιχων έργων. Βλ. Καίτη Διαμαντάκου, *Θεατρικές ιστορίες του παππού Αριστοφάνη. Σκηνές πρόσληψης*, Gutenberg, Αθήνα 2021, υποκεφ. 5.4. σ. 580-600. Βλ. επίσης, πιο πρόσφατα, τη διαφωτιστική μελέτη της Βίκυς Μαντέλη, «Μετάφραση και δραματουργική διασκευή στις παραστάσεις αρχαίου δράματος στο ελληνικό θέατρο: Παρατηρήσεις, ερωτήματα, συμπεράσματα», που διερευνά το θέμα της δραματουργικής επεξεργασίας-διασκευής των μεταφράσεων στις σύγχρονες παραστάσεις αρχαίου δράματος, εστιάζοντας στις πρόσφατες παραγωγές του Εθνικού Θεάτρου στο χρονικό διάστημα από το 2010 έως το 2023· στο Διαμαντάκου (επιμ.), *Χαμένοι στη Μετάφραση: (Δι)ερευνώντας τις αδημοσίευτες μεταφράσεις αρχαίου δράματος*, σ. 269-281.

Η δυνατότητα σύνθετων ερωτημάτων επιτρέπει να εντοπιστούν λ.χ. ταυτίσεις ή συνεργασίες σκηνοθετών-μεταφραστών: Ενδεικτικά, ο Μίνως Βολανάκης σκηνοθετούσε μόνο δικές του μεταφράσεις (*Αντιγόνη*, Εθνικό Θέατρο 1995· *Εκκλησιάζουσαι*, Ελληνική Σκηνή 1965· *Ηλέκτρα* Σοφοκλή, ΚΘΒΕ 1975· *Λυσιστράτη*, Ελληνική Σκηνή 1976· *Μήδεια*, ΚΘΒΕ 1976· *Οιδίπους Τύραννος*, Εθνικό Θέατρο 1982)· ο Σπύρος Α. Ευαγγελάτος σκηνοθέτησε έξι δικές του μεταφράσεις (*Ιων* 1996, *Εκκλησιάζουσες* σε δύο διαφορετικές μεταφράσεις-σκηνοθεσίες το 1969 και το 1998, *Μήδεια* 2001, *Εκάβη* 2003, *Ανδρομάχη* 2004),⁵⁷ χρησιμοποίησε 19 διαφορετικές μεταφράσεις του Κ.Χ. Μύρη (*Αίας*, *Αντιγόνη*, *Βάκχες*, *Ελένη*, *Επτά επί Θήβας*, *Ηλέκτρα* Σοφοκλή, *Ικέτιδες* Αισχύλου, *Ιφιγένεια εν Αυλίδι*, *Ιφιγένεια εν Ταύροις*, *Μήδεια*, *Οιδίπους επί Κολωνώ*, *Οιδίπους Τύραννος*, *Ορέστεια*, *Προμηθεύς Δεσμώτης*, *Τραχίνιες*, *Φοίνισσες*, *Ηλέκτρα* Ευριπίδη). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η περαιτέρω διερεύνηση (και συγκέντρωση του αντίστοιχου αρχαιακού υλικού) των περιπτώσεων δραματουργικής παρέμβασης εκ μέρους του Σ. Α. Ευαγγελάτου πάνω σε μεταφράσεις συνεργατών του, όπως ο Κ. Χ. Μύρης.⁵⁸

Μπορεί επίσης να χαρτογραφηθεί η μεταφραστική ιστορία ενός έργου. Για παράδειγμα, έχουν μέχρι τώρα καταχωρηθεί 57 διαφορετικά μεταφράσματα του *Οιδίποδος Τυράννου* και περισσότερες από 50 σκηνοθεσίες του έργου, στο διάστημα 1887-2024, εκ των οποίων οι περισσότερες (τουλάχιστον 15)

⁵⁷ Το 2014 θα σκηνοθετούσε επίσης τη *Λυσιστράτη* σε δική του πρωτότυπη (και ανέκδοτη επίσης μέχρι σήμερα) μετάφραση, αλλά για λόγους υγείας τον αντικατέστησε στη σκηνοθεσία του έργου ο Τσέζαρις Γκραουζίνις.

⁵⁸ Είναι, ενδεικτικά, η περίπτωση της παραγγελιοδοτημένης (και ανέκδοτης μέχρι σήμερα) μετάφρασης της *Μήδειας* από τον Κ.Χ. Μύρη για την παράσταση του σκηνοθέτησε ο Σ. Α. Ευαγγελάτος το 2013 (το 2001 είχε ανεβάσει το ίδιο έργο σε δική του μετάφραση, δημοσιευμένη τότε στο θεατρικό πρόγραμμα της παράστασης), όπου, ωστόσο, χρησιμοποίησε τελικά ένα δικό του (ανέκδοτο επίσης) μετάφρασμα, αρκετά αποκλίνον από τη μετάφραση του Μύρη. Βλ. Γρηγόρης Ιωαννίδης, «Μια τριγωνική σχέση γύρω από τη *Μήδεια* του Ευριπίδη. Η διπλή προσέγγιση του Σπύρου Α. Ευαγγελάτου (2001, 2013) και μια 'αόρατη' μετάφραση», στο Διαμαντάκου (επιμ.), *Χαμένοι στη Μετάφραση: (Δι)ερευνώντας τις αδημοσίετες μεταφράσεις αρχαίου δράματος*, σ. 237-245.

υποστηρίχθηκαν από τη μετάφραση του Φώτου Πολίτη σε παραστάσεις με πολλές επαναλήψεις, ειδικά στο Εθνικό Θέατρο. Η μετάφραση του Άγγελου Βλάχου αξιοποιήθηκε από επτά τουλάχιστον σκηνοθεσίες οι οποίες επίσης επαναλαμβάνονταν συχνά. Ακολουθούν οι μεταφράσεις του Μίνου Βολανάκη και του Κ.Χ. Μύρη με 6 σκηνοθεσίες.

Οι άνδρες δημιουργοί μετάφρασης (διάκριση φύλου με βάση τα ονόματα) προηγούνται και χρονικά και ποσοτικά: 1052 καταγραφές, γεννημένοι μεταξύ 1760-1983, έναντι 106 καταγραφών μεταφραστριών, γεννημένες μεταξύ 1885-1972.

Προς το παρόν έχουν καταγραφεί 16 διαφορετικοί χαρακτηρισμοί του μεταφραστικού έργου στις εκδόσεις και 9 στις παραστάσεις, με κυρίαρχο και στις δύο κατηγορίες τον όρο *μετάφραση* (68% και 79% αντίστοιχα). Η διαφοροποίηση των ποσοστών, ως προς τον χαρακτηρισμό των μεταφρασμάτων, μεταξύ εκδόσεων και παραστάσεων υποδεικνύει ίσως τη μεγαλύτερη ευαισθητοποίηση των μεταφραστριών-ών και τη μεγαλύτερη περικειμενική επεξεργασία των μεταφρασμάτων όταν αυτά πρόκειται να εκδοθούν, να προωθηθούν στο ευρύ κοινό και κατά κάποιον τρόπο να «μνημειωθούν».

Ως προς τη διαφοροποίηση των όρων μέσα στο χρόνο: στο πεδίο των παραστάσεων μέχρι και το 1950 χρησιμοποιείται ο όρος *μετάφραση*, ενώ μία φορά μόνο εμφανίζεται ο όρος *απόδοση*. Η ορολογία εμπλουτίζεται από τα μισά του 20ού αιώνα, για να συμπεριλάβει όρους όπως *απόδοση*, *δραματουργία* και *δραματουργική επεξεργασία* ή *προσαρμογή*, *δραματουργική σύνθεση*, *ελεύθερη σύνθεση*, *σύγχρονη προσθήκη*. Στις περισσότερες παραστάσεις του 21ου αιώνα εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ο όρος *μετάφραση* ενώ αρχίζουν και εμφανίζονται πια με μεγαλύτερη συχνότητα οι όροι *απόδοση* και *διασκευή*, αντανakλώντας τη διεύρυνση των διασημειωτικών προσεγγίσεων στα θεατρικά κείμενα. Αντίστοιχα στις εκδόσεις οι ορολογική ποικιλία αυξάνεται με τον χρόνο, ενώ η σταθερή υπεροχή του όρου *μετάφραση* μάλλον υποδεικνύει μια απενοχοποίηση των μεταφραστών απέναντι στο πρωτότυπο, παρά μια προσπάθεια «πιστής» μεταφοράς του στο σύγχρονο γλωσσικό ιδίωμα.

Παραστάθηκε ως	1867- 1899	1900- 1949	1951- 2000	2000- 2023
απόδοση			1	15
Διασκευή		1	3	17
Δραματουργία				2
Δραματουργική επεξεργασία			3	6
Δραματουργική προσαρμογή			1	1
Δραματουργική σύνθεση			1	1
ελεύθερη σύνθεση			6	3
Μετάφραση	1	7	102	111
Μετάφραση / σύγχρονη προσθήκη			1	2
Not mentioned / Δεν αναφέρεται			2	1

Επίλογος

Αυτή τη στιγμή το έργο εμπλουτισμού της Βάσης Δεδομένων Proteus_21 βρίσκεται σε εξέλιξη. Την καταχώρηση εκδόσεων και δημοσιεύσεων ακολουθεί η καταγραφή της παραστασιακής ιστορίας των μεταφρασμάτων. Μετά τις βασικές αυτές εργασίες μπορεί να πραγματοποιηθεί η συλλογή της κριτικογραφίας, η αποτύπωση μορφολογικών και ποιοτικών χαρακτηριστικών των μεταφρασμάτων και τέλος, όπως αναφέρθηκε, να επιχειρηθεί η διαμόρφωση ενός προτύπου κατηγοριοποίησης.

Σε ένα επόμενο στάδιο, όταν το έργο δημοσιοποιηθεί σε προσβάσιμο διαδικτυακό ιστότοπο με την κατάλληλη διεπαφή χρήστη, η Βάση, που αποτελεί σήμερα ένα σύστημα εισαγωγής και επεξεργασίας δεδομένων, θα προσφέρει λειτουργίες αναζήτησης και διασύνδεσης. Θα είναι δυνατή η ελεύθερη πρόσβαση στην τεκμηρίωση όπως επίσης και η εξαγωγή δεδομένων σε διαφορετικές μορφές αρχείων, ώστε να είναι δυνατή η περαιτέρω αξιοποίησή τους, σε άλλα περιβάλλοντα.⁵⁹ Προς το παρόν, παράλληλα με το εκπονούμενο έργο καταγραφής, η Βάση Δεδομένων Proteus_21 μπορεί ήδη να λειτουργήσει ως διαδικτυακό εργαλείο καταγραφής και έρευνας. Αν και δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί στον βαθμό που θα επέτρεπε τη δημοσιοποίησή της, υπάρχει ήδη η δυνατότητα πρόσβασης σε ερευνητριες και ερευνητές που θα ενδιαφέρονταν να τη χρησιμοποιήσουν για επιμέρους έρευνα, συνδράμοντας έτσι και στην τροφοδοσία της.

Ως προς το αρχειακό υλικό των αδημοσίευτων μεταφρασμάτων, το οποίο εντοπίζεται, καταλογογραφείται (και περιγράφεται με τη μορφή «δελτίων») ή/και συγκεντρώνεται (με τη μορφή αυτούσιων των μεταφρασμάτων, σε έντυπη ή/και ηλεκτρονική μορφή και σε συνάρτηση πάντα με τις έγγραφες παραχωρήσεις των νόμιμων δικαιούχων τους, είτε πρόκειται για ιδιώτες είτε για θεσμικούς φορείς), αυτό θα είναι, μετά την ολοκλήρωσή του, προσβάσιμο σε φοιτητές α', β' και γ' κύκλου, νέους ερευνητές, πανεπιστημιακούς καθηγητές, καθηγητές δραματικών σχολών, καλλιτέχνες και ενδιαφερόμενους γενικότερα, οι οποίοι θα μπορούν να επισκέπτονται το ηλεκτρονικό αρχείο ή να μελετούν όσες μεταφράσεις έχουν εκχωρηθεί νομίμως, με επιτόπιες προγραμματισμένες συναντήσεις σε χώρο του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ, όπου θα φιλοξενείται το αρχειακό (έντυπο και ηλεκτρονικό) υλικό.

Στο πλαίσιο της υλοποίησης του ερευνητικού έργου στόχος είναι να αναπτυχθούν διεπιστημονικές επαφές και συνεργασίες μεταξύ του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ και α) άλλων Τμημάτων του ΕΚΠΑ ή άλλων Πανεπιστημίων (Τμήματα Θεάτρου και Θεατρικών Σπουδών, Τμήματα Ελληνικής Φιλολογίας και Κλασικών Σπουδών, Τμήματα Ξένων Γλωσσών και Φιλολογιών, όπου συμπεριλαμβάνονται μαθήματα θεωρίας και ιστορίας της μετάφρασης – χωρίς τα παραπάνω Τμήματα να εξαντλούν το εύρος των επιστημονικών πεδίων με τα οποία συνδιαλέγονται πλέον οι μεταφραστικές σπουδές και με τα οποία μπορεί να αναπτυχθεί διεπιστημονικός διάλογος·⁶⁰ β) Θεατρικών, κρατικών και

⁵⁹ CSV, XML, JSON, RDF (Experimental), GeoJSON, KML, GEPHI, IIIF, HuNI

⁶⁰ Συγκριτική Λογοτεχνία, Φιλοσοφία, Γλωσσολογία, Πολιτικές Επιστήμες, Κοινωνιολογία, Πολιτισμικές Σπουδές, Σπουδές Επικοινωνίας, Σημειωτική, Σπουδές Κινηματογράφου,

ιδιωτικών, οργανισμών· γ) πολιτιστικών, κρατικών και ιδιωτικών, φορέων· δ) εκδοτικών οργανισμών· ε) ιδιωτών καλλιτεχνών (σκηνοθέτες, μεταφραστές, λογοτέχνες, ηθοποιοί κ.ά.). Σ' αυτή την κατεύθυνση έχει ήδη πραγματοποιηθεί η Ημερίδα «Χαμένοι στη Μετάφραση», έχουν εκδοθεί τα Πρακτικά της Ημερίδας (Κάπα Εκδοτική 2024) όπως επίσης έχουν εκδοθεί (κατά τη διετία 2024-2025, Κάπα Εκδοτική) πέντε αδημοσίευτες μέχρι πρότινος –σημαντικές στην ιστορία της πρόσληψης του αρχαίου θεάτρου και του θεάτρου γενικότερα– θεατρικές μεταφράσεις (2024: *Ορέστεια* Αισχύλου, σε μετάφραση Γεωργίου Σωτηριάδη, και *Ορέστης* του Ευριπίδη, σε μετάφραση Γιώργου Σεβαστίκογλου, με μεταγραφή-επιμέλεια-εισαγωγή των Άννας Μαυρολέων και Κωνσταντίνας Ζηροπούλου αντίστοιχα· 2025: *Τρωάδες* του Ευριπίδη, σε μετάφραση Κωστή Κολώτα, με μεταγραφή-επιμέλεια-εισαγωγή της Κατερίνας Αρβανίτη και *Εκκλησιάζουσαι – Εκκλησιάζουσες* του Αριστοφάνη, στις δύο διαφορετικές μεταφραστικές εκδόσεις του Σπύρου Α. Ευαγγελάτου, με επιμέλεια-εισαγωγή της Καίτης Διαμαντάκου), τις οποίες θα διαδεχθούν και άλλες αντίστοιχες εκδόσεις στο άμεσο μέλλον. Σκοπός είναι το δημοσιευμένο και αδημοσίευτο μεταφραστικό υλικό που έχει συνδεθεί με την ιστορία της θεατρικής πρόσληψης του αρχαίου δράματος στη νεότερη και τη σύγχρονη Ελλάδα, να διαχυθεί σε διαφορετικούς διαθεματικούς, διεπιστημονικούς και διακαλλιτεχνικούς αγωγούς, προκειμένου να χαλκευτούν τα μεθοδολογικά και θεωρητικά εργαλεία για τη διερεύνηση της σχέσης κειμένου-παράστασης, λόγου και σωματικότητας, αλλά και να φωτιστεί η διασημειωτική λειτουργία της θεατρικής μετάφρασης του αρχαίου δράματος, που δεν είναι απλώς μια σχέση μεταξύ του αρχαίου κειμένου και του δημιουργού του σύγχρονου «σεναρίου δράσης» (acting script), αλλά μια σύνθετη διασημειωτική διάδραση (matrice), που περιλαμβάνει τον σκηνοθέτη, τον σκηνογράφο, τους ηθοποιούς, τους θεατές, καθώς και υλικό συνδεδεμένο με τα πολιτισμικά συμφραζόμενα του θεάτρου και των χώρων του.⁶¹

Νευροεπιστήμες, Υπολογιστική Γλωσσολογία κ.ά. Βλ. Evangelos Kourdis – Titika Dimitroulia, «Introduction: Interdisciplinarity and Translation Studies», *Syn-Thèses* 9-10 (2019), σ. 3-10.

⁶¹ Lorna, Hardwick, «Translating Greek Tragedy to the Modern Stage», *Theatre Journal* 59.3 (2007), σ. 358-361, 358. Πρβλ. Stephe Harrop – David Wiles, «Poetic Language and Corporeality in Translations of Greek Tragedy», *New Theatre Quarterly* 24.1. (2008), σ. 51-64, doi:10.1017/S0266464X08000055

ΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Η **Καίτη (Αικατερίνη) Διαμαντάκου** είναι Καθηγήτρια στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, όπου εκλέχτηκε και εργάζεται από το 2005, με γνωστικό αντικείμενο «Θεατρολογία – Θεωρία και θεατρολογική ανάλυση της αρχαίας δραματουργίας με έμφαση στην Αρχαία Κωμωδία». Αριστούχος απόφοιτος του Τμήματος Φιλολογίας, με ειδίκευση στην Κλασική Φιλολογία, και του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, όπου και ολοκλήρωσε τις διδακτορικές σπουδές της, με υποτροφία του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών. Το εκπαιδευτικό και ερευνητικό της έργο, οι επιστημονικές ανακοινώσεις και δημοσιεύσεις της εστιάζονται στο πεδίο του αρχαίου, τραγικού και κωμικού, δράματος και στη νεότερη, ελληνική και παγκόσμια, πρόσληψή τους από τη δραματουργία και τη θεατρική πρακτική. Από τη δεκαετία του 1990 μέχρι σήμερα συμμετέχει με ανακοινώσεις της σε επιστημονικά συνέδρια και δημοσιεύει μελετήματά της σε επιστημονικά περιοδικά, πρακτικά συνεδρίων και συλλογικούς τόμους, στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Έχει επιμεληθεί θεατρολογικές εκδόσεις, έχει συμβάλει με κείμενά της σε εκδόσεις θεατρικών έργων και μεταφράσεων, θεατρολογικών βιβλίων και θεατρικών προγραμμάτων και έχει μεταφράσει βιβλία από τον χώρο των ανθρωπιστικών επιστημών. Πρόσφατα βιβλία της: *Θεατρικές ιστορίες του παππού Αριστοφάνη. Σκηνές πρόσληψης* (Gutenberg, 2021) και *Αρχαίο Ελληνικό Θέατρο. Στιχομυθίες Κειμένων* (Ινστιτούτο του Βιβλίου – Καρδαμίτσα 2025).

Η **Ευδοκία Δεληπέτρου** είναι Θεατρολόγος. Σπουδές: Royal Holloway University of London (M.A. in Theatre, Directing), Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, ΕΚΠΑ, όπου εκπόνησε και τη διδακτορική της διατριβή με τίτλο *Εκφάνσεις της ελληνικής ταυτότητας στην αναπαράσταση της ιστορίας. Εθνικό Θέατρο 1932-1967*. Συμμετείχε στο πρόγραμμα «Ψηφιοποίηση και ανάδειξη του αρχείου του Εθνικού Θεάτρου» (2007), στο «Θεατρικό Αναλόγιο 2005» και στα επιστημονικά προγράμματα «Παραστατικές Τέχνες και Επανάσταση του 1821» (Κέντρο Μελέτης της Επανάστασης του 1821, Εργαστήριο Ιστορικής Έρευνας και Τεκμηρίωσης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΕΚΠΑ, 2021) και «Μεταφράσεις Αρχαίου Δράματος στη Νέα Χιλιετία» (Εργαστήριο αρχαίου δράματος και θεατρολογικής έρευνας, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, ΕΚΠΑ, 2023). Ήταν επιστημονική συνεργάτης του προγράμματος ψηφιοποίησης του Αρχείου Δημήτρη Ροντήρη (2019) και του προγράμματος ταξινόμησης του Αρχείου Κατράκη (2022), στον Δήμο Πειραιά. Από το 2011, συμμετέχει στις δράσεις και τα σεμινάρια του ARC-NET (Ευρωπαϊκό Δίκτυο Έρευνας και Τεκμηρίωσης του Αρχαίου Ελληνικού Δράματος). Έχει συνεργαστεί με καλλιτεχνικές ομάδες και συμμετείχε στην ερευνητική σειρά παραστάσεων *Συνέβη στην Ελλάδα* (Εθνικό θέατρο, 2017-2018). Συνέβαλε επίσης στην τεκμηρίωση της έκδοσης *Ιάκωβος Καμπανέλλης, ο ανανεωτής της νεοελληνικής δραματουργίας* (ΥΠΠΟΑ, 2022).

Ο **Μάνος (Εμμανουήλ) Δαμασκηνός** είναι κάτοχος ενιαίου και αδιάσπαστου τίτλου Μεταπτυχιακών Σπουδών (Integrated Master) του Τμήματος Θεάτρου της Σχολής Καλών Τεχνών ΑΠΘ (2013), έχει Δίπλωμα Μεταπτυχιακών Σπουδών από το Τμήμα Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ (ΠΜΣ «Από το κείμενο στη σκηνή. Το ελληνικό θέατρο σε διάλογο με το παγκόσμιο», 2017) και είναι υποψήφιος διδάκτορας του ίδιου Τμήματος με θέμα διατριβής *Οι σκηνοθεσίες της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας από τον Σπύρο Α. Ευαγγελάτο*.

Έχει εργαστεί ως Θεατρολόγος-Βοηθός σκηνοθέτη στην παράσταση των έργων *Pass-Port. Ταξίδια στη θάλασσα στην αρχαία ελληνική τραγωδία* (2022) σε σκηνοθεσία Λεωνίδα Παπαδόπουλου (Θέατρο ΑΡΓώ-Αιμιλία Υψηλάντη), *Μικρασία* (2022) σε σκηνοθεσία Λεωνίδα Παπαδόπουλου (Δημοτικό Θέατρο Ηλιούπολης «Α. Κιντής» και περιοδεία), *Μακρυγιάννης* (2021-2022) σε σκηνοθεσία Ι. Βιβιλάκη (Θέατρο Αλκμήνη), *Τα Πουλιά* (2021) σε σκηνοθεσία Λεωνίδα Παπαδόπουλου (Vault Theatre Plus, Θέατρο Αμαλία), *Σπανός* (2021) σε κείμενο και σκηνοθεσία Ι. Βιβιλάκη (Ιερά Μονή Δαφνίου 27/09/21). Διατέλεσε Βοηθός Καλλιτεχνικού Διευθυντή, Επιμελητής - Διορθωτής Κειμένων - Υπεύθυνος Οργάνωσης Θεατρικών Αναλογίων (επτά θεατρικά αναλόγια από Δραματικές Σχολές) στο Δημοτικό Θέατρο Πειραιά (2019). Συμμετείχε με την ιδιότητα του Θεατρολόγου στο τριετές εαρινό φεστιβάλ «Η Δυναμική του Ελληνικού Λόγου στο Θέατρο (2018-2020)», στην παρουσίαση των Ανοιχτών Προβών και στην ανάλυση του έργου του Μάκη Τσίτα, *Ο στρατηγός κάνει φασαρία στην πλατεία* (2017) σε σκηνοθεσία Ρούλας Πατεράκη. Συνεργάστηκε με το Εθνικό Θέατρο στο πλαίσιο του προγράμματος *Πάμε Επίδαυρο*, στη συνοδεία του κοινού της παράστασης στο Αρχαίο Θέατρο Επιδαύρου καθώς και στην παρουσίαση και ανάλυση αρχαίων δραμάτων (2015-2019). Υπήρξε μέλος της επιστημονικής και καλλιτεχνικής ομάδας *Θθόνιον* (2019-2021). Έχει συμμετάσχει στην οργανωτική υλοποίηση και στη γραμματειακή υποστήριξη θεατρολογικών εκδηλώσεων και συνεδρίων· έχει συμμετάσχει με επιστημονικές ανακοινώσεις του σε θεατρολογικά συνέδρια· άρθρα του έχουν δημοσιευτεί στα Πρακτικά θεατρολογικών συνεδρίων και σε άλλες θεατρολογικές εκδόσεις.

Ο Αλέξανδρος Κοέν είναι απόφοιτος της Ανωτέρας Δραματικής Σχολής Ίασμος. Ακολούθησαν μεταπτυχιακές σπουδές σκηνοθεσίας στο Middlesex University του Λονδίνου (Master of Arts in Theatre Directing) και στην Ακαδημία Δραματικής Τέχνης της Μόσχας GITIS. Παρακολούθησε την Πρώτη Θερινή Ακαδημία του Εθνικού Θεάτρου καθώς και σεμινάρια υποκριτικής και σχεδιασμού φωτισμών. Είναι απόφοιτος του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ και φοιτητής στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών του ίδιου Τμήματος. Σκηνοθέτησε έργα των Γουίλλιαμ Μαστροσιμόνε, Νίκυ Σίλβερ, Τεννεσσή Γουίλλιαμς, Γουίλλιαμ Σαίξπηρ, Φρήντριχ Σίλλερ, Μπερντ Λίχτενμπεργκ, Τζων Πρίστλεϋ, Ρίτσαρντ Σέρινταν, Χένρικ Ίψεν, Φράνσις Γκούντρις, Άλμπερτ Χάκετ, Φρήντριχ Ντύρρενματ, Μαξίμ Γκόρκι, Νίκυ Σίλβερ, Πάτρικ Χάμιλτον, Γιουτζήν Ο'Νηλ, Τζων Φώουλς, Λίλλιαν Χέλλμαν, Γκέρχαρτ Χάουπτμαν, Τζων Όσμπορν, Μποστ, Κάρλο Γκολντόνι, Γουίλλιαμ Νίκολσον, Γκάρντνερ ΜακΚέϋ, Φρέντερικ Νοτ, Μάικ Κέννυ, Μπεθ Χένλεϋ, που παρουσιάστηκαν από τους θεατρικούς οργανισμούς: Θέατρο Επί Κολωνώ, Πολυχώρος Six D.O.G.S., Θέατρο Αργώ, Θέατρο Επί Κολωνώ, Ίδρυμα Μιχάλης Κακογιάννης, Θέατρο Altera Pars, Θέατρο Σημείο, Σύγχρονο Θέατρο, Θέατρο Beton 7, Θέατρο Χυτήριο, Θέατρο Βρετάνια, Θέατρο Altera Pars, Θέατρο Άλφα, Θέατρο Εξαρχείων, Θέατρο Βεάκη, Θέατρο Άλμα, Θέατρα Αθηνών & Δημήτρης Χορν, ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ. Αργινίου, Δημοτικό Θέατρο Πειραιά, Θέατρο Λαμπέτη, Θέατρο Αθηνά, Θέατρο Μικρό Γκλόρια, κ.ά. Μετέφρασε έργα των Γουίλλιαμ Σαίξπηρ, Ρίτσαρντ Σέρινταν, Φρήντριχ Σίλλερ, Εζέν Λαμπίς, Χένρικ Ίψεν, Αντόν Τσέχωφ, Άρτουρ Σνίτσελερ, Γκέρχαρτ Χάουπτμαν, Λουίτζι Πιραντέλλο, Μαξίμ Γκόρκι, Γιουτζήν Ο'Νηλ, Τζων Πρίστλεϋ, Μπέρτολτ Μπρεχτ, Ροζέ Βιτράκ, Πάτρικ Χάμιλτον, Λίλλιαν Χέλλμαν, Τεννεσσή Γουίλλιαμς, Άρθουρ Μίλλερ, Φρήντριχ Ντύρρενματ, Τζων Φώουλς, Πήτερ Σάφφερ, Τζων Όσμπορν, Γουίλλιαμ Μαστροσιμόνε, Γουίλλιαμ Νίκολσον, Τέρρυ Τζόνσον, Σάρλοτ Κήτλν, Νίκυ Σίλβερ, Μάρτιν ΜακΝτόνα, Νταβίντ Γκίζελμαν κ.ά. που παρουσιάστηκαν από το Κρατικό Θέατρο Βορείου Ελλάδος, το Θέατρο Τέχνης, το Ανοιχτό Θέατρο, τον Θεατρικό Οργανισμό Κύπρου, ιδιωτικούς θιάσους, θεατρικές ομάδες και κυκλοφόρησαν από τις εκδόσεις: Κάπα Εκδοτική, Ηριδανός, Σοκόλη, Αιγόκερως, Άπαρσις και Οδός Πανός. Από

το 2007 διδάσκει Υποκριτική και Αυτοσχεδιασμό στη Ανωτέρα Δραματική Σχολή Ίασμος, της οποίας τελεί καλλιτεχνικός διευθυντής.

THE AUTHORS

Aikaterini (Kaiti) Diamantakou is a Professor in the Department of Theatre Studies at the National and Kapodistrian University of Athens (NKUA), where she was elected and has worked since 2005. Her subject area is “Theatrology – Theory and Theatrical Analysis of Ancient Dramaturgy with an emphasis on Ancient Comedy.” She is a valedictorian graduate of the Department of Philology, specializing in Classical Philology, and the Department of Theatre Studies of the School of Philosophy at NKUA, where she also completed her doctoral studies with a scholarship from the State Scholarships Foundation (IKY). Her educational and research work, scientific announcements, and publications focus on the field of ancient drama, both tragic and comic, and their modern, Greek, and global reception through dramaturgy and theatrical practice. Since the 1990s, she has presented papers at scientific conferences and published studies in scientific journals, conference proceedings, and edited volumes, both in Greece and abroad. She has edited theatrological publications, contributed texts to editions of theatrical works and translations, theatrological books, and theatre programs, and has translated books in the field of humanities. Recent books include: *Theatrical Stories of Grandfather Aristophanes. Scenes of Reception* (Gutenberg, 2021) and *Ancient Greek Theatre. Textual Stichomythia* (Book Institute – Kardamitsa 2025).

Evdokia Delipetrou is a Theatrolgist. Studies: Royal Holloway University of London (M.A. in Theatre, Directing), Department of Theatre Studies, NKUA, where she completed her doctoral dissertation titled *Manifestations of Greek Identity in the Representation of History. The National Theatre 1932-1967*. She has participated in the program «Digitization and Promotion of the National Theatre Archive» (2007), the «Theatrical Reading Series 2005», and the research projects: «Performing Arts and the Revolution of 1821» (Center for the Study of the 1821 Revolution, Laboratory of Historical Research and Documentation, Department of History and Archaeology, NKUA, 2021), and «Translations of Ancient Drama in the New Millennium» (Laboratory of Ancient Drama and Theatrical Research, Department of Theatre Studies, NKUA, 2023). She was a scientific associate for the digitization program of the Dimitris Rontiris Archive (2019) and the classification program of the Katrakis Archive (2022) at the Municipality of Piraeus. Since 2011, she has participated in the actions and seminars of ARC-NET (European Network of Research and Documentation of Ancient Greek Drama). She has collaborated with artistic groups and participated in the research performance series *It Happened in Greece* (National Theatre, 2017-2018). She also contributed to the documentation for the publication *Iakovos Kampanellis, the Renovator of Modern Greek Dramaturgy* (Hellenic Ministry of Culture and Sports, 2022).

Manos (Emmanouil) Damaskinos holds an Integrated Master's Degree from the Department of Theatre of the School of Fine Arts, AUTH (2013), and a Postgraduate Diploma from the Department of Theatre Studies, NKUA (MPhil «From Text to Stage. Greek Theatre in Dialogue with the World», 2017). He is a PhD candidate at the same Department, with a dissertation topic on *Spyros A. Evangelatos' Direction of Ancient Greek*

Tragedy. He has worked as a Theatrologist-Assistant Director for the following productions: *Pass-Port. Sea Journeys in Ancient Greek Tragedy* (2022), directed by Leonidas Papadopoulos (ARGO Theatre – Aimilia Ypsilanti); *Mikrasia* (Asia Minor) (2022), directed by Leonidas Papadopoulos (Ilioupoli Municipal Theatre "A. Kintis" and tour); *Makrygiannis* (2021-2022), directed by I. Vivialakis (Alkmene Theatre); *The Birds* (2021), directed by Leonidas Papadopoulos (Vault Theatre Plus, Amalia Theatre); *Spanos* (2021), text and direction by I. Vivialakis (Daphni Monastery 27/09/21). He served as Assistant Artistic Director, Text Editor – Proofreader – Head of Theatrical Readings Organization (seven theatrical readings by Drama Schools) at the Municipal Theatre of Piraeus (2019). He participated as a Theatrologist in the three-year spring festival «The Dynamics of the Greek Word in Theatre (2018-2020)», in the presentation of Open Rehearsals, and in the analysis of Makis Tsitas' work, *The General Makes Noise in the Square* (2017), directed by Roula Pateraki. He collaborated with the National Theatre within the framework of the "Let's Go to Epidaurus" program, accompanying the audience to the performance at the Ancient Theatre of Epidaurus, as well as presenting and analyzing ancient dramas (2015-2019). He was a member of the scientific and artistic group Othonion (2019-2021). He has been involved in the organizational implementation and secretarial support of theatrological events and conferences, has presented scientific papers at theatrological conferences, and his articles have been published in the Proceedings of theatrological conferences and other theatrological publications.

Alexandros Cohen is a graduate of the Iasmos Higher School of Dramatic Art. This was followed by postgraduate studies in directing at Middlesex University in London (Master of Arts in Theatre Directing) and the Russian Academy of Theatre Arts (GITIS) in Moscow. He attended the First Summer Academy of the National Theatre as well as acting and lighting design seminars. He is a graduate of the Department of Theatre Studies, NKUA, and a student in the Postgraduate Program of the same Department. He has directed plays by William Mastrosimone, Nicky Silver, Tennessee Williams, William Shakespeare, Friedrich Schiller, Bernd Lichtenberg, J.B. Priestley, Richard Brinsley Sheridan, Henrik Ibsen, Frances Goodrich, Albert Hackett, Friedrich Dürrenmatt, Maxim Gorky, Patrick Hamilton, Eugene O'Neill, John Fowles, Lillian Hellman, Gerhart Hauptmann, John Osborne, Bost, Carlo Goldoni, William Nicholson, Gardner McKay, Frederick Knott, Mike Kenny, Beth Henley, Aeschylus, which were presented by the theatre organizations: Theatre Epi Kolono, Polyhoros Six D.O.G.S., Theatre Argo, Michael Cacoyannis Foundation, Theatre Altera Pars, Theatre Simio, Synchrono Theatre, Theatre Beton 7, Theatre Hytirio, Theatre Vretania, Theatre Alpha, Theatre Exarheion, Theatre Veaki, Theatre Alma, Theatres Athinon & Dimitris Horn, DI.PE.THE. Agriniou, Municipal Theatre of Piraeus, Theatre Lampeti, Theatre Athina, Theatre Mikro Gloria, et al. He has translated works by William Shakespeare, Richard Brinsley Sheridan, Friedrich Schiller, Eugène Labiche, Henrik Ibsen, Anton Chekhov, Arthur Schnitzler, Gerhart Hauptmann, Luigi Pirandello, Maxim Gorky, Eugene O'Neill, J.B. Priestley, Bertolt Brecht, Roger Vitrac, Patrick Hamilton, Lillian Hellman, Tennessee Williams, Arthur Miller, Friedrich Dürrenmatt, John Fowles, Peter Shaffer, John Osborne, William Mastrosimone, William Nicholson, Terry Johnson, Charlotte Keatley, Nicky Silver, Martin McDonagh, David Gieselmann, and others. These translations have been presented by the National Theatre of Northern Greece, the Art Theatre, the Open Theatre, the Cyprus Theatre Organization, private troupes, theatre groups, and published by: Kappa Ekdotiki, Iridanos, Sokoli, Aegokeros, Aparsis, and Odos Panos publications. Since 2007, he has taught Acting and Improvisation at the Iasmos Higher School of Dramatic Art, where he also serves as the Artistic Director.